

İNGİLTERE’NİN BASRA KÖRFEZİ AJANI LEWIS PELLY’NİN KATAR-BAHREYN SAVAŞI’NDAKİ ROLÜ VE DENİZ BARIŞI ANTLAŞMALARI (1867-1868)*

Yusuf KOĞ** - Can DEVECİ***

Öz

17. ve 18. yüzyıllarda Doğu Hindistan Şirketi aracılığıyla İngiltere, Basra Körfezi’nde ekonomik ve stratejik çıkarlar elde etti. İngiltere-Hindistan’daki stratejik çıkarları gereği körfez meseleleriyle yakından ilgilenmek zorundaydı. Çünkü Basra Hindistan’ın hemen yanı başında yer almaktaydı. Burada çıkan bir düzensizlik hem uluslararası sistemi hem de bölgeyi istikrarsızlığa taşıyabilirdi. İlk zamanlarda tamamen ticari bir rolle körfezde konumlanan İngiltere, 18. yüzyıldan itibaren körfezdeki faaliyetlerini siyasi bir role dönüştürdü. Körfezdeki bazı olayların yanı sıra Avrupa’daki gelişmeler bunun ana nedeniydi. Avrupa’daki Napolyon Savaşları ve Napolyon Bonapart’ın körfez üzerinden Hindistan’ı işgal etme planı, İngiltere’nin gözünden Hindistan savunması için körfez yolunun stratejik önemini artırdı. Ayrıca Arabistan’ın batı kıyısındaki Arap kabileleri arasında Vehhabiliğin ortaya çıkmasından sonra artan deniz çekişmesi, Körfezdeki İngiliz ticaret gemilerine kadar uzandı. İngiltere körfezde bulunan Halife, Sani, Sabah ve Zayed aileleriyle korsan saldırılarını gerekçe göstererek denizlerde barış antlaşmalarını yaptı. Bu antlaşmalar neticesinde körfez ticaretine yön verme fırsatı buldu. Çalışmamıza konu olan 1868 antlaşması, Katar ile İngiltere arasında gerçekleşti. 1868’de Sani ailesinin Katar’daki ilk hükümdarı kabul edilen Muhammed Bin Sani ile yapılan antlaşma, Katar’ın egemenliği sorununu ortaya çıkardı. Lewis Pelly’nin (siyasi görevli, ajan, asker) aracı olduğu 1868 Katar antlaşması, İngiltere hükümetinin Katar’ı bağımsız bir devlet olarak tanımmasının başlangıç noktası kabul edildi. Bu müzakereler sırasında Lewis Pelly yaptığı girişimler ve kurduğu diplomatik ilişkilerle Katar’ı, Bahreyn’den ayrı olarak İngiltere adına tanıdı. Çalışmada; The National Archives, The British Library ve Katar Dijital Arşivi’nden elde edilen İngiliz belgeleri kullanılmıştır. Bu belgeler ışığında İngiltere’nin

* Bu makale, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda devam eden ve SDK-2022-12330 kodlu BAP projesi ile desteklenen doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı yusuf_kog@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3099-6334.

*** Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü cdeveci@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2609-5365.

(Makale Gönderim Tarihi: 07.08.2024 - Makale Kabul Tarihi: 25.12.2024)

Basra Körfezi'nde siyasi ve ticari çıkarlar elde etmeye çalışırken, ajanlık faaliyetleri Lewis Pelly örneğinde analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tarih, Osmanlı Devleti, İngiltere, Katar, Bahreyn, Lewis Pelly.*

Abstract

The Naval Peace Treaty of 1868 and the Role of British Persian Gulf Agent Lewis Pelly in Qatar

In the 17th and 18th centuries, England gained economic and strategic interests in the Persian Gulf through the East India Company. Britain had to pay close attention to Gulf issues due to its strategic interests in India. Because Basra was right next to India. Any unrest here could destabilize both the international system and the region. England, which was initially positioned in a purely commercial role in the gulf, transformed its activities in the gulf into a political role starting from the 18th century. The main reason for this was some events in the Gulf as well as developments in Europe. The Napoleonic Wars in Europe and Napoleon Bonaparte's plan to invade India from the gulf increased the strategic importance of the gulf route for the defense of India for the British. In addition, naval conflicts, which increased with the emergence of Wahhabism among the Arab tribes on the west coast of Arabia, also spread to British merchant ships in the Gulf. Using pirate attacks as an excuse, England directed its trade in the Gulf by making peace agreements at sea with the Caliph, Sani, Sabah and Zayed families in the Gulf. The 1868 treaty, which is the subject of our study, was signed between Qatar and England. The agreement made in 1868 with Mohammed Bin Sani, who is considered the first ruler of the Sani family in Qatar, revealed the sovereignty problem of Qatar. The 1868 Qatar treaty, brokered by Lewis Pelly (political officer, agent, soldier), was considered the starting point for the British government's recognition of Qatar as an independent state. During these negotiations, Lewis Pelly recognized Qatar on behalf of England, apart from Bahrain, with the initiatives he took and the diplomatic relations he established.

In the study; British documents from The National Archives, The British Library and Qatar Digital Archive were used. In the light of these documents, the espionage activities carried out by England while trying to gain political and commercial interests in the Persian Gulf were analyzed on the example of Lewis Pelly.

Key Words: *History, Ottoman Empire, England, Qatar, Bahrain, Lewis Pelly.*

Giriş

Lewis Pelly, Basra Körfezi tarihinin önemli isimlerinden biri ve siyasi temsilci (ajan) rolüyle 1862'de atandığı Basra Körfezi¹ görevinde 1873'e kadar İngiltere'nin² bölgedeki üst düzey yetkilisiydi.³ 1868'de İngiltere'nin denizlerde korsan saldırısı ve kabileler arası barışı önleyerek ticaretini devam ettirme planlarında, Katar ile Bahreyn

¹ Basra Körfezi ve İngiltere'nin Basra Körfezi'ne yönelik takip ettiği politikalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yurdakul 2020.

² İngiltere veya Birleşik Krallık; İngiltere, İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda olmak üzere dört ülkeden oluşan bir devlettir. Kimi zaman Büyük Britanya ifadesi de tercih edilir. Bu ifade; İngiltere, İskoçya ve Galler'i içerisine alır. Türkçe Literatürde İngiltere, Birleşik Krallık ve Büyük Britanya ifadeleri birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Bu makalede İngiltere denilmesi tercih edilmiştir.

³ MSS Eur F126/14, s.1.

İngiltere'nin Basra Körfezi Ajansı Lewis Pelly'nin Katar-Bahreyn Savaşı'ndaki Rolü ve Deniz Barışı Antlaşmaları (1867-1868)

arasında deniz barışı müzakerelerini yürüten önemli aktördü.⁴ Bu müzakereler sonucunda, Katar ile deniz barışı antlaşması yapması ve Katar'ı Bahreyn'den ayrı bir bölge olarak tanıması nedeniyle hem körfez tarihi hem de Katar halkı için önemli bir figürdür.

John Hinde Pelly ve eşi Elizabeth Lewis'in en küçük oğlu olan Lewis Pelly, 14 Kasım 1825'te Gloucestershire'da doğdu.⁵ Henüz genç yaşlarda askeriye girerek orada eğitimler alıp hizmet etmeye başladı. 1840 yılında Doğu Hindistan Şirketi'nde⁶ görevlendirildi. Doğu Hindistan Şirketi hizmetine giren Lewis Pelly 1841'de Bombay ordusunda asteğmen olarak görevlendirildi. 1842'de alay kurmaylığına atanarak rütbesi 1843 yılında teğmenliğe yükseltildi. Ordu hizmetine girdikten sonra görevlerde birer birer yükselmeye başlayan Pelly, askeri yönü yanında siyasi bir kişiliğe de büründü. 1852'de Baroda eyaletine⁷ kamu personeli olarak atanan Pelly, burada bir takım yolsuzlukları araştırma görevini üstlendi. Daha sonra kamu hizmetine devam etti ve Doğu Hindistan Şirketi'nin gelir-gider bölümünde çalıştı. 1857'de İran ordusunun süvari tümenine komuta eden General John Jacob'un yaverliğine atanana kadar, Doğu Hindistan Şirketi'ndeki kamu hizmeti ve siyasi soruşturmalara devam etti.⁸

Lewis Pelly, 1857'de tam anlamıyla ifa etmeye başladığı askeri görevlerde hızla yükseldi. 1856-1857 yılları arasında yaşanan İngiltere-İran Savaşı⁹, onun askeri kariyeri açısından önemli bir basamaktı. İran'ın tarihi geçmişini örnek göstererek kendi hâkimiyet sahası içerisinde bulunduğunu iddia ettiği Afganistan'daki Herat şehrini 1856 tarihinde işgal etmesiyle başlayan süreç, 1856-1857 yılları arasında uluslararası bir meseleye dönüşmüştü.¹⁰ İngiltere, İran'ın bu girişimlerini kendi sömürge toprağı olan Hindistan'a yönelik bir tehdit algıladı ve sonucunda savaş kaçınılmaz oldu. Bu savaş sırasında General Jacob'un yaverliğini yapan Pelly, yüzbaşı olarak sürdürdüğü yaverlik görevinde bir süvari birliğini komuta etti. Bu süvari birliği ile birlikte görevinde gösterdiği üstün başarı ve gayret nedeniyle İngiltere hükümeti tarafından madalya ile ödüllendirildi.¹¹ İngiltere bu savaşın ardından Basra Körfezi'nde stratejik açıdan önemli yerlerin işgaline girişerek, körfezdeki siyasi üstünlüğü almak ve sömürge faaliyetlerine devam etmek istiyordu. Lewis Pelly, İngiltere'nin bu planına sadık bir şekilde çalıştı. İngiltere-İran Savaşı'ndan sonra binbaşı rütbesine yükseltilen Pelly, körfezde önemli noktalar olarak

⁴ Lewis Pelly'nin birçok mektubunda Katar yerine "Guttur" dediği tespit edilmiştir Bu nedenle Katar ismi İngiliz belgelerinde ve yazışmalarda çoğunlukla "Guttur" olarak telaffuz edilir ve genelde Katar kullanılmaz. Bu duruma örnek için bkz. MSS Eur F126/40, s. 30-37; MSS Eur F126/40, *Guttur [Qatar] Sovereignty*, 21 Ekim 1871, s.62-65.

⁵ MSS Eur F126/14, s.1.

⁶ Doğu Hindistan Şirketi hakkında geniş bilgi için bkz. Özel 2021.

⁷ Hindistan'ın kuzey bölgesinde, Hindistan eyalet sistemi içerisinde o dönemki eyaletlerinden birisi.

⁸ MSS Eur F126/14, s.1.

⁹ Bu savaş hakkında geniş bilgi için bkz. Uluerler 2015.

¹⁰ İngiltere'nin politikalarında Herat'ın yeri ve önemi hakkında geniş bilgi için bkz. Erdoğan 2017, s.105-110.

¹¹ MSS Eur F126/14, s.1.

kabul edilen Buşehr¹² ve Kharg Adası (Hark)'nın işgallerini yapan İngiltere ordusu komutanı Sör James Outram'ın sekreterliğini yaptı.¹³

1856-1857 savaşı ile birlikte binbaşı rütbesine hak kazanan Pelly, artık ordu içerisinde önemli konumlara atanmaktaydı. Körfez hâkimiyeti açısından önemli bir savaş olan İngiltere-İran Savaşı'nda önce süvari birliği komutanlığı, daha sonra da ordu komutanının sekreterliği hizmetlerini yerine getirmesi Pelly'nin önemli görevler için hazır olduğunu kanıtlamıştı. 1858'e gelindiğinde Pelly, Sindh¹⁴ sınır kuvvetlerinde tugay binbaşı atandı.¹⁵ Askeri görevlerine devam eden Pelly aynı zamanda yanında bulunduğu General Jacob'dan istifade ediyordu. Jacob, beraber zaman geçirdiği Pelly ile ordu hakkında fikir alışverişinde bulundu. Bu fikirlerden etkilenen Pelly, 1858 yılında "*General Jacob'un Görüşleri*" başlıklı, Jacob'un Hindistan ordusunun yeniden düzenlenmesi konusundaki fikirlerini anlattığı eseri bir ciltte yayınladı.¹⁶

Lewis Pelly askeri görevlendirmeler dışında özel yetkilerle donatılarak İran ve Arabistan içlerine seyahatler de yaptı. ilki; 1860'da İran, Herat, Afganistan ve Belucistan ülkeleri siyasi durumu hakkında rapor hazırlamak amacıyla özel görevlendirildiği seyahattir. Bu seyahatte elde ettiği bilgiler ve tuttuğu raporlar nedeniyle dönemin Hindistan Genel Valisi Lord Canning tarafından tebrik edilmiştir. Çünkü raporlar doğrudan İngiltere'nin çıkarlarını incelemektedir.¹⁷ Lewis Pelly, bu seyahatten sonra Hindistan'a dönmüştür. Şubat 1861'de Bombay kurmay kolordusuna atandığı haberini aldı.¹⁸ Burada Hindistan Genel Valisi Lord Canning ile 1861 yılı boyunca birlikte çalıştı. Canning bu süreçte Pelly'yi önce Kalküta¹⁹ daha sonra da Komor Adaları'na göndererek raporlar tutmasını istedi. Hayatının belli dönemlerinde sorunlarla da karşılaşan Pelly, Komor Adaları görevine giderken bir gemi kazası geçirdi ve hayatı tehlike atlattı. Aynı yılın sonuna doğru ise Doğu Afrika kıyısında bulunan Zanzibar Sultanı ile Hindistan Genel Valisi Lord Canning arasında daha önceden yapılan antlaşmaları görüşmek ve onaylamak için Zanzibar'a gitti.²⁰ Bu görevi sırasında siyasi rütbesi ise ajanlığının yanında Zanzibar Konsolosu olarak belirtildi. Pelly, 1861'de Zanzibar Konsolosluğuna atanmıştı.²¹ Ancak göreve gitmesi 1861 yılının sonlarında gerçekleşti. Zanzibar bu dönemde köle ticaretinin önemli merkezlerindendi. Ayrıca Doğu Hindistan Şirketi'nin

¹² Basra Körfezi'nin doğu kıyısında İran'a ait olan bir bölgedir. Jeopolitik konumu nedeniyle Basra Körfezi'nin en stratejik şehirlerinden biridir. Bu yönüyle tarih boyunca hâkimiyet altına alınmaya çalışılmış önemli yerlerdendir. Günümüzde bir liman şehridir, uluslararası krize neden olan nükleer santrallerden birisi de bu şehirdedir.

¹³ MSS Eur F126/14, s.1.

¹⁴ Günümüzde Pakistan'ın bir eyaletidir.

¹⁵ MSS Eur F126/14, s.1.

¹⁶ Broadfoot 2004, s.276.

¹⁷ MSS Eur F126/14, s.1.

¹⁸ Lewis Pelly'nin 1857 yılından 1882 yılına kadar olan süreçteki bütün atama kararları, Hindistan ofisi tarafından yayınlanmıştır. MSS Eur F126/12, s.3.

¹⁹ Hindistan'ın doğu kıyısındaki Kalküta, Batı Bengal eyaletinin başkenti olup önemli bir liman şehridir.

²⁰ MSS Eur F126/14, s.1.

²¹ Lewis Pelly'nin Zanzibar'a konsolos atanması kararı için bkz. MSS Eur F126/12, s.4.

İngiltere'nin Basra Körfezi Ajanı Lewis Pelly'nin Katar-Bahreyn Savaşı'ndaki Rolü ve Deniz Barışı Antlaşmaları (1867-1868)

ticaret ağı içerisinde de yer alıyordu. Bu yönüyle İngiltere bölgeye ayrı bir önem vermişti. Bu doğrultuda Lewis Pelly, ticari antlaşmaları hayata geçirme ve misyoner okullarının açılmasına destek olmak amacıyla Zanzibar'a gönderildi. Pelly, Zanzibar Konsolosluğu sırasında kendisine verilen görevlerde başarılı olmuş olsa gerek ki, İngiltere hükümeti tarafından ödüllendirildiği ve kendisine teşekkür edildiği İngiliz belgelerine yansımıştır.²²

Lewis Pelly, 1862'e kadar askeri yönüyle ön plana çıkmıştı. Zaten kendisi de orduya ilk girdiği andan itibaren Doğu Hindistan Şirketi'ne bağlı ve Hindistan'da ikamet eden askeri bir görevliydi. Hindistan'daki görevi sırasında çoğunlukla raporlar hazırlamak, ordu generallerinin yanında askeri görevleri yerine getirmek gibi temel askeri işlere bakmıştı. Pelly'nin siyasi kariyerinde isminden tam manasıyla söz ettireceği dönem ise 1862'de başladı. Lewis Pelly 1862'de Basra Körfezi'ne siyasi mukim²³ olarak atandı.²⁴ Bu atama, Pelly'nin kaderini değiştirdiği gibi Basra Körfezi'nin de İngiltere açısından kaderini değiştirmişti. Çünkü burada yapacağı girişimler ve kabileler arasındaki faaliyetleri ile İngiltere'nin körfez hâkimiyetinde önemli bir rol oynayacaktı. Basra Körfezi ajanlığına atanan Pelly'nin yaptığı ilk işlerden biri, bölgedeki kabileleri tanımak için körfezde seyahate çıkmasıydı. 1863'de körfez seyahatinde, bölgede yaşayan kabileler hakkında Hindistan ofisine detaylı bilgiler sundu.²⁵ Pelly, 1865'te ise Vehhabilerin merkezi Riyad'a bir yolculuk gerçekleştirdi. Bu yolculuğun tehlikeli olmasının nedeni o dönemde Avrupalıların Riyad'a girişinin yasak olmasıydı. Ancak bu yasağa rağmen Pelly, bu seyahati gerçekleştirdi ve Riyad'da yaşlı kişilerle röportajlar dahi yaparak görevini başarıyla yerine getirdi.²⁶ Ajan Lewis Pelly tarafından 1862 ve 1865 yıllarında gerçekleştirilen bu seyahatler; kabileler hakkında bilgi toplamak, kabilelerin coğrafi konumlarını tespit etmek ve bölgedeki kabileleri İngiltere'nin yanına çekmek amacıyla yapılmıştı.

İngiltere hükümeti tarafından takdir edilen ve başarılı geçen 1865 tarihli Riyad yolculuğundan sonra tekrardan körfez etrafında bulunan Arap kabilelerini ziyaret etmeye başlayan Pelly, günümüz literatüründe birçok tarih yazarı tarafından tabir edilen "*İngiliz Oyunları*" ifadesini körfez coğrafyasında sahnelemeye başladı. 1866 yılında rütbesi yarbaylığa yükseltilen Pelly; İran, Maskat (Ummân), Bahreyn, Katar ve Kuveyt'i hedef çalışma bölgeleri olarak belirledi.²⁷ 1866-1871 yılları arasında Basra Körfezi, İran

²² MSS Eur F126/14, s.1.

²³ İngiliz belgelerinde, Lewis Pelly örneğinde olduğu gibi benzer atamalar daima bu şekilde ifade edilmiştir. Belgelerde "Political Resident" ifadesinin "Siyasi Mukim" ile aynı anlamda kullanıldığı da görülmektedir. Bu nedenle İngiltere hükümeti tarafından herhangi bir bölgeye ataması yapılan kişilerin gittikleri yere yerleşeceği orada ikamet edecekleri anlamlarını ifa etmektedir.

²⁴ MSS Eur F126/14, s.1.

²⁵ Lewis Pelly'nin Basra Körfezi kıyısındaki kabileler, ticaret ve kaynaklar hakkında bilgiler verdiği 1863 tarihli 67 nolu raporu için bkz. TNA, FO 881/8843, 13 Nisan 1863.

²⁶ Broadfoot 2004, s.276.

²⁷ MSS Eur F126/12, s.6.

Körfezi ve Maskat (Umman) kıyılarında bulunan başta Ka'ab Arapları²⁸ olmak üzere farklı isimlerde birçok kabile ve şeyhi ziyaret etti. Özellikle bu dönemde Maskat Sultanı ile ilişkilerini geliştiren Pelly, sultan ile çeşitli ticari antlaşmalar yaptı.²⁹ Devletler ve kabileler arası ilişkilere de karışan Pelly, 1868 yılında İran ile Maskat arasında körfezin giriş noktası kabul edilen Bunder Abbas (Bender Abbas) limanın kiralınması konusunda arabuluculuk yaptı ve bu girişimi nedeniyle Hindistan Genel Valisi Lord Canning tarafından “başarılı çabalarından dolayı” ifadesiyle birlikte tebrik edildi.³⁰ Lewis Pelly, körfezde çok önemli bir olayda da başroldeydi. Bu olay, 1867-1868 yıllarında gerçekleşen Katar-Bahreyn Savaşı idi. Pelly bu savaşta, savaşın gidişatı ve sonuçları bakımından aktif rol oynadı. Ancak bu konu ilerleyen bölümlerde özel olarak ele alınacağından dolayı burada detayları aktarılmayacaktır. Çalışmada olayların kronolojik sıra ile verilmesi nedeniyle adı geçen olaya değinme gereği duyulmuştur.

1872’de Pelly’e Afrika’nın Doğu Kıyısındaki kölelik karşıtı misyona katılması emredildi. Bu görevde Pelly; Zanzibar, Mozambik, Madagaskar, Komor Adalarını ziyaret etti.³¹ Adı geçen bölgelerde köleliğin kaldırılması, köle ticaretinin yasaklanması ve kölelerin haklarının verilmesi gibi başlıklarda sürdürdüğü propagandalarla köleliğin bu bölgelerde bir nebze olsun durdurulmasına ön ayak olduktan sonra tekrardan Hindistan’a geri döndü. Pelly, Hindistan’ın kuzey batısında kalan Rajputana liman şehrine genel vali olarak atandı.³² Bu görevini 1878’e kadar devam ettirdi. Doğu Hindistan Şirketi’ne bağlı olarak yerine getirdiği son hizmeti de buydu. Valilik görevi sırasında kendisine zaman ayırma fırsatı bulan Pelly’nin, bu dönemde Londra Kraliyet Coğrafya Topluluğu’nda ve bazı İngiliz derneklerinde çeşitli makaleleri yayınlandı.³³

1878 yılında Hindistan’daki görevini tamamladığını düşünen Lewis Pelly İngiltere’ye dönmeye karar verdi. Londra’ya döndüğünde Bayan Lowder ile evlenen Pelly, bundan sonraki hayatında parlamentoya girerek siyaset yaptı. Hindistan ve Basra Körfezi’ndeki görevleri sırasında yaptığı faaliyetler, diğer devletlerin de dikkatini çekmiş adından söz ettirmeyi başarmıştı. 1883 yılında körfezdeki başarılarından haberdar olan Belçika Kralı, o zaman rütbesi tümgeneral olan Lewis Pelly’ye, Özgür Kongo Devleti’nin sorumluluğunu teklif etti. Ancak Pelly bu teklifi kabul etmedi ve İngiltere siyasetinde kalmayı tercih etti. Daha sonraki seçimlerde seçim bölgesinden parlamentoya giren Lewis Pelly, hayata gözlerini yumduğu 22 Nisan 1892’ye kadar siyaset yaptı.³⁴

Lewis Pelly ölümünün ardından arkasında sayısız rapor, edebi eser ve çeşitli makaleler bıraktı. “Kuzey Batı Sınırımız” (Broşür), “Tuğgeneral John Jacob’un Görüşleri”, “Orta Arabistan’da Riyad’a Yolculuk Raporu”, “Hasan ve Hüseyin’in

²⁸ Lewis Pelly 1863 tarihli 67 nolu körfez kıyılarındaki kabileler hakkındaki raporunda, Ka'ab Arapları hakkında bilgi verirken şöyle demişti: “Körfezin İran kıyılarına yerleşen Arap kabileleri gibi Ka'ablar da kostüm ve alışkanlıklar bakımından kısmen Fars'tır”. TNA, FO 881/8843, s.5.

²⁹ MSS Eur F126/14, s.1.

³⁰ MSS Eur F126/14, s.1.

³¹ MSS Eur F126/14, s.2.

³² MSS Eur F126/14, s.2.

³³ MSS Eur F126/14, s.2.

³⁴ Broadfoot 2004, s.277.

İngiltere'nin Basra Körfezi Ajansı Lewis Pelly'nin Katar-Bahreyn Savaşı'ndaki Rolü ve Deniz Barışı Antlaşmaları (1867-1868)

Mucize Oyunu” bu eserlerden bazılarıdır. Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nun da bir üyesi olan Lewis Pelly, makalelerini bu topluluğa göndererek yayınlanmasını sağlamıştır.³⁵ Son olarak şu hususa da değinmek gerekecektir. İngiltere'de kurulan Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nun en büyük misyonlarından birinin, Orta Doğu'ya ajanlar yetiştirerek buradaki siyasi ve ticari çıkarlarına yön verdikleri bilinmektedir. Lewis Pelly'nin de Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nun bir üyesi olması hasebiyle aslında askeri ve siyasi rütbeleri bir tarafa, İngiltere'nin Orta Doğu'daki en sadık ve çalışkan ajanlarından biri olduğu kabul edilmelidir.

Çalışmanın ana konusu, 1867-1868 yılları arasında gerçekleşen Katar-Bahreyn Savaşı ve buna bağlı olarak gelişen Lewis Pelly ile Katar arasında imzalanan deniz barışı antlaşmasıdır. Çalışmada ayrıca İngiltere'nin ilk defa 19. yüzyılın başlarında uygulamaya koyduğu deniz barışı antlaşmalarıyla körfezdeki siyasi ve ticari çıkarlarına Lewis Pelly gibi ajanlarla nasıl yön verebildiği aktarılacaktır. Daha çok İngiliz arşiv belgeleri ile ortaya konulacak çalışmanın körfez üzerine yapılacak diğer çalışmalar için farklı bir perspektif sunması amaçlanmıştır. Çalışmanın bütünlüğü açısından ana konumuz olan Lewis Pelly'nin 1868 tarihli deniz barışı antlaşmasına değinmeden önce İngiltere'nin Basra Körfezi'ne yönelik takip ettiği politikaları ve buna mukabil Katar-Bahreyn (1867-1868) Savaşı ele alınacaktır.

1. İngiltere'nin Basra Körfezi Politikası ve Değişen Güç Dengeleri

Basra Körfezi birçok ticaret yolunun kesiştiği stratejik bir bölgedir. Kuzeyinde Kuveyt, batısında Katar ve Bahreyn, doğusunda İran sahilleri ve güneyinde Umman'ı bünyesinde bulunduran körfez suları, bu çok çeşitli demografik yapıyla daima kaynayan bir kazandır.³⁶ Körfez, 16. ve 19. yüzyıllar arasında Portekiz, Hollanda, Fransa ve ardından İngiltere'nin siyasi ve ticari rekabetine sahne oldu. Önemli ticaret güzergâhları ve limanlarıyla rekabetin tam merkezinde yer alan körfez, sömürgecilik tarihinin de ayrılmaz bir parçasıdır. Osmanlı Devleti'nin Kanuni Sultan Süleyman ile birlikte, 16. yüzyılın ortalarında bölgeyi kontrol altına almasından itibaren körfezde uluslararası rekabet giderek büyümüştür.³⁷

İngiltere'nin Basra Körfezi politikalarında belirleyici olan etken, Hindistan'da bulunan sömürgeleriydi. 1600'de Doğu Hindistan Şirketi'nin kurulmasıyla planlı ve kademeli bir sömürge bölgesi yapılan Hindistan, zamanla İngiltere'nin can damarlarından birisi sayıldı.³⁸ İngiltere ve Avrupa'da üretilen ürünler için yeni bir pazar olma konumu kazanan Hindistan, bünyesinde barındırdığı zengin madenler, baharat vb. zengin gıda ürünleri ile İngiltere'nin sömürge imparatorluğuna giden yolda kilometre taşlarındandı. İngiltere, Hindistan sömürgesini ayakta tutabilmek için ona gelebilecek her türlü tehlikeyi kontrol altına alması gerektiğinin farkındaydı. Bu farkındalık, İngiltere'nin Basra

³⁵ Lewis Pelly'nin Kraliyet Coğrafya Topluluğu'na gönderdiği makaleler için bkz. MSS Eur F126/67, Şubat-Haziran 1864.

³⁶ Akyıldız ve Kuşun 2018, s.31-36.

³⁷ Cleveland 2008, s.46-48.

³⁸ Anonim bir şirket olarak kurulan Doğu Hindistan Şirketi, İngiltere'de bulunan yatırımcıların hisse alma usulüyle ilk seferlerini yaptı. Hisse usulü ilk seferler için bkz. Özel 2021, s.114-164.

Körfezi'ne yönelmesindeki en büyük etkenlerdendi. Çünkü o dönemde, Hindistan'a giden sömürge yollarından birinin de Basra Körfezi'nden geçtiği çok açıktı.³⁹ Sömürgelerine giden yolun güvenliğini sağlamak isteyen İngiltere'nin Basra Körfezi ile bu kadar yakından ilgilenmesinin başka nedenleri de vardı. Bölgede yapılan inci avcılığı ticareti bu nedenlerden birisiydi.⁴⁰ Basra Körfezi, kıyı şeritlerinin yapısından dolayı çok fazla incinin çıkarılmasına olanak sağlıyordu. Bunun yanında Bahreyn ve Katar sahilleri o dönemde en kaliteli ve pahalı incilerin çıkarıldığı yerlerdi.⁴¹ İngiltere inci avcılığının yerel halklara sağladığı kazancın farkına varmıştı. İlkel tekniklerle yapılan inci avcılığının yerine gelişmiş gemiler ve teçhizatlar ile potansiyel olarak bu ticaretin daha da büyülebileceğini ön gören İngiltere, 19. yüzyıl da politika değişikliğine giderek inci avcılığı yapan şehirlere himayesine aldı. Ayrıca yine bu işle uğraşan yerel şeyhlerle anlaşma yapma usulünü geliştirerek sözde denizlerde ateşkes ve korsan saldırılarını önleme başlıkları altında yaptığı antlaşmalarla kendi ticaretine önemli kazançlar sağladı.

İngiltere'nin sömürgelerine giden yol için stratejik açıdan yöneldiği Basra Körfezi'nin Osmanlı Devleti hâkimiyetinde bulunması önemli sorunlardan birisiydi.⁴² Osmanlı Devleti'nin, Basra Körfezi'ndeki hâkimiyetinin sınırlarının nereye kadar uzandığını veya gücünü hangi noktaya kadar götürdüğünü belirlemek zordur. Özellikle 18. yüzyılla birlikte daha çok batı ile ilgilenen ve bir değişim arayışında olan Osmanlı Devleti'nin körfezde ne kadar etkili olabildiği de tartışmalıdır. Körfezde Basra ve Bahreyn gibi stratejik yerleri elinde bulunduran Osmanlı Devleti, buraları merkezden gönderilen memurlar çoğu zaman da yerel şeyhler vb. yöneticiler aracılığıyla yönetmeye çalışmıştır.⁴³ Osmanlı Devleti'nin merkeze uzak bölgelerde tercih etmiş olduğu yönetim şekli, idari bakımdan boşluklar yaratabiliyordu. Bu yönetim tarzı, 18 ve 19. yüzyıllarda İngiltere'ye körfezde hareket etme fırsatı verdi.⁴⁴ Burada bir başka sorun, yerel şeyhlerin kendi iradeleri ile hareket ederek başka bir devletin korumasını ve ticari ilişkileri geliştirmeyi tercih etmeleriydi. Özellikle 19. yüzyılda İngiltere'nin körfezle yakından

³⁹ 1622 yılında İran ve Doğu Hindistan Şirketi'ne bağlı askeri birliklerin ortak hareket etmesi sonucunda Portekizlilerin Basra Körfezi ve Hürmüz'den kovulmasının ardından, İngiltere Basra Körfezi'nde hâkimiyet elde etmek istedi. Ancak bu dönemde Hollandalıların bölgede faaliyet göstererek Basra Körfezi'ne girmesi ve burada üstünlük elde etmeleri İngiltere'yi Hindistan sömürgesi bakımından tedirgin etti. Yaşanan bu gelişmeler körfezde aktif rol ve üstünlük alınması gerekliliğini doğurdu ve körfezde yaşanan bu üstünlük mücadelesinden sonra körfez politikası İngiltere açısından daima birincil önceliklerden oldu. Geniş bilgi için bkz. Hurewitz 1957.

⁴⁰ Basra Körfezi'nde inci avcılığı için bkz. Lorimer 1915a, s.2220-2244.

⁴¹ Lorimer 1915a, s.2221.

⁴² Basra Körfezi'nde İngiltere ve Osmanlı Devleti hakkında geniş bilgi için bkz. Kurşun 2004.

⁴³ Osmanlı Devleti'nin Arap eyaletlerinde takip ettiği yönetim şekli hakkında bkz. Hourani 1997, s.275-278.

⁴⁴ İngiltere'nin körfeze tam giriş tarihi için İngiliz arşiv belgelerinde 1635 tarihi verilmektedir. Bu tarih Doğu Hindistan Şirketi tarafından kabul edilir. Araplarla doğrudan ilişki ise körfezde bulunan Şeyh Salman yönetimindeki Ka'ab kabilesinin 17. yüzyıl ortalarında korsan eğilimleri İngiliz ticaretini ciddi bir şekilde tehdit ettiği zaman başlamıştır. Bkz. TNA, FO 881/10059X, 1912, s.1.

İngiltere'nin Basra Körfezi Ajanı Lewis Pelly'nin Katar-Bahreyn Savaşı'ndaki Rolü ve Deniz Barışı Antlaşmaları (1867-1868)

ilgilenmesiyle rastlanan bu duruma, 1820'de Bahreyn'in İngiltere ile yaptığı korsanlık ve ticaret anlaşması örnek gösterilebilir.⁴⁵

Osmanlı Devleti dışında İngiltere'nin körfez politikasını belirleyen bazı devletler de vardı. Bunların başında Portekizliler gelmekteydi. Portekizliler keşifler çağından itibaren dünyanın çeşitli yerlerinde ve özellikle denizlerde aktif faaliyet gösteriyordu. Portekizliler, Basra Körfezi'ne ilk adımlarını 16. yüzyılın başlarında attı.⁴⁶ Hürmüz denizinde faaliyet gösteren ve daha sonra da körfeze giren Portekizliler, Hindistan yolu güvenliği açısından İngiltere için büyük bir sorun teşkil etmişti. İngiltere ayrıca siyasi ve güvenlik beklentileri dışında ticari olarak da büyük gelirler elde edebileceği alan olarak gördüğü Basra Körfezi'nde ticaret yaparak, Doğu Hindistan Şirketi'ne yeni pazarlar açmayı arzuluyordu. İngiltere'nin 1615'te, İran kıyıları ve Basra Körfezi'nin doğu kıyılarında bulunan yerel şeyhlerle ticaret yapmak için İran'a bir elçi göndererek izin belgesi alması, İngiltere ile Portekiz'i karşı karşıya getirdi.⁴⁷ Portekizlilerin bölgede faaliyet göstermesi İran tahtında bulunan Şah Abbas'ı rahatsız etti. Şah Abbas bu dönemde Portekizlilere karşı İngiltere desteğini yanına almak istedi.⁴⁸ Abbas'ın Hürmüz'ün stratejik konumu nedeniyle İran'ın hâkimiyetinde bulunması gerektiği düşüncesi İran'ı, İngiltere'ye yaklaştırmıştı. Kısaca hem İran hem de İngiltere'nin çıkarları açısından Portekiz'in bölgeden gönderilmesi gerekiyordu. Aynı amaca yönelik İngiltere ve İran 1622'de ittifak kurarak, Portekiz donanmalarını denizlerde mağlup ettiler. Ardından İran'ın Hürmüz'ü işgali ile birlikte Portekiz bölgedeki hâkimiyetini tamamen kaybetti.⁴⁹

Körfezde Portekizlilerin, İngiltere-İran ortaklaşa harekâtıyla mağlup edilip sürülmesinin ardından yerini Hollandalılar aldı. Hollanda, 15 ve 16. yüzyıllarda denizlerde aktif rol oynamış ve aynı Portekizliler gibi birçok yerde sömürgeler elde etmişti. Basra Körfezi, Hollandalılar için yeni bir pazar olarak görüldü. İngiltere'nin daha çok Hindistan ile ilgilenmesinden faydalanan Hollandalılar, 1623'te İran Şahı'ndan vergisiz tam serbest ticaret hakkı aldı.⁵⁰ Bu gelişme, Hollandalıların Basra Körfezi'ne girmesi demektir. Portekizlilerin ticari bakımdan yarattığı boşluktan yararlanılarak İran'dan alınan bu imtiyaz, aynı zamanda İran'ın da işine gelmişti. Çünkü İran, İngiltere'nin bölgede ticareti tek elden yürütmesini istemiyordu. Hollandalıların bölgedeki ticari faaliyetleri 18. yüzyılın sonlarına kadar devam etti. Bu süreçte İngiltere'nin Buşehr ve Basra'da bulunan Doğu Hindistan Şirketi'nin acenteleri vasıtasıyla etkinliğini artırması, körfez ticaretini tek elden yürütmesine olanak sağladı.⁵¹

1736'da İran'da Nadir Şah'ın iktidara gelmesiyle körfez dengesi de değişti. İran, körfezde donanmasını güçlendirerek bölgede tam hâkimiyet istiyordu. Bu doğrultu da ilk

⁴⁵ Antlaşmanın ayrıntıları için bkz. IOR/R/15/1/740, s.4-5.

⁴⁶ Gelvin 2019, s.41-42.

⁴⁷ Lorimer 1915b, s.13; Naki 2022, s.929.

⁴⁸ Aydoğmuşoğlu 2012, s.375.

⁴⁹ Kelly 1968, s.51.

⁵⁰ Çalan 2021, s.17.

⁵¹ Anscombe 1994, s.15.

olarak 1753'de Bahreyn'i daha sonra Umman'ı ele geçirdi.⁵² Bu dönemde körfezin diğer bir stratejik yeri Kuveyt, 18. yüzyılın başlarından itibaren Arap Utub⁵³ kabilesinin bir kolu olan Sabah ailesinin elindeydi. Körfezdeki bir diğer stratejik nokta Katar'dı. Katar Basra Körfezi'nde toprak yapısının verimsiz olması nedeniyle çok önem gören bir bölge değildi. Katar'ın önem kazanması, 18. yüzyılın ikinci yarısında Kuveyt'ten bazı Utub kabilesi üyelerinin Katar'ın Zubara⁵⁴ kasabasına göç etmesiyle başladı. Bölge zamanla gelişerek körfezde önemli bir ticaret merkezi konumunu kazandı. Ayrıca Zubara şehri körfezde yüzyıllardır ticareti yapılan inci avcılığının önemli bir merkez üstü olması nedeniyle de adından sıkça söz ettirmektedir. 1783'de Katar'da bulunan Utub kabilesi üyeleri Bahreyn'e saldırdı ve Bahreyn'i İran'ın elinden aldı.⁵⁵ Bu gelişmenin ardından Zubara'da bulunan Halife ailesinin bazı üyeleri Bahreyn'e geçti. Halife ailesinin Bahreyn'e geçmesi, körfez ticaretinin merkezinin Katar'dan Bahreyn'e geçmesine sebebiyet verdi. 1783'ten itibaren İran, çeşitli aralıklarla Bahreyn toprakları üzerinde hak iddiasında bulunarak Halife ailesinin yönetimini reddetti. Bahreyn bu konuda stratejik bir hamle yaparak 1880'de İngiltere ile anlaştı. Bu anlaşma çerçevesinde Bahreyn, İngiltere'nin izni olmadan hiçbir devlet ile diplomatik ilişkiye girmeme, yine İngiltere'nin iznine bağlı bir şekilde topraklarını yabancı bir devlete açmama kararı aldı. Bu şekilde Bahreyn uzun bir süre İran tehditlerinden kendini korumayı başarmıştır.⁵⁶ 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Arabistan coğrafyasında körfez bölgesini de etkileyen bir olay yaşandı. Muhammed bin Abdülvehhâb'ın kurduğu Vehhabi hareketi Basra Körfezi kıyılarına kadar gelerek başta Osmanlı Devleti olmak üzere bölgedeki birçok dengeyi değiştirdi.⁵⁷

İngiltere'nin körfez politikalarını belirleyen bir başka devlet ise Rusya idi. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti üzerinde ciddi bir baskı kuran Rusya'nın bu dönemde gerçekleşen birçok savaşta Osmanlı Devleti'ni mağlup etmesi, İngiltere açısından Hindistan'a giden yolların tehlike altında olduğunu göstermekteydi.⁵⁸ Bu nedenle İngiltere, Hindistan yoluna alternatif yollar aradı. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin

⁵² Zahlan 1989, s.4-5.

⁵³ Utub kabilesi, günümüzde Kuveyt'te hüküm süren Sabah ailesinin atalarıdır. Aynı zamanda bu kabilenin bir kolu da 18. yüzyıl sonlarında Bahreyn'e gelerek günümüzde Bahreyn'de hüküm süren Halife ailesinin iktidarını başlatmışlardır. Lorimer 1915b, s.839-843.

⁵⁴ Katar'ın kuzeybatısında bir bölgedir. Aynı zamanda bir liman şehridir. Bahreyn ile Katar yıllarca üzerinde hâkimiyet mücadelesi vermiştir. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında da konu olmuş İngiltere bölgenin Bahreyn'e ait olduğunu iddia ederken, Osmanlı Devleti ise Katar'ın bir parçası olduğunu ile sürmüştür. 2001 yılına kadar hem Katar hem de Bahreyn bölgenin kendisine ait olduğunu iddia etmiş ancak Uluslararası Adalet Mahkemesi kararı ile Katar'a ait olduğuna karar verilmiştir. Bkz. International Court of Justice (ICJ), 16 Mart 2001, No. 2001/9.

⁵⁵ Azmi 2004, s.37-38.

⁵⁶ İran, Bahreyn üzerinde uzun yıllar hak iddiasında bulundu. 1969 yılında İran, Bahreyn'de referandum yapılmasını ve halkın kendi geleceğini tayin etmesini istedi. Bu bağlamda 1970 yılında Bahreyn referanduma gitti ve halkın bağımsızlığı tercih etmesiyle birlikte İran da bu durumu onaylamış ve Bahreyn 1971 yılında bağımsızlığını ilân etmiştir. Bkz. Doğan 2018, s.31.

⁵⁷ Vehhabiliğin Osmanlı Devleti'ne etkileri için bkz. Kurşun 1998; Rogan 2017, s.67-73.

⁵⁸ 19. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaşlar için bkz. Armaoğlu 2017.

İngiltere'nin Basra Körfezi Ajanı Lewis Pelly'nin Katar-Bahreyn Savaşı'ndaki Rolü ve Deniz Barışı Antlaşmaları (1867-1868)

kontrolünde bulunan Dicle ve Fırat üzerinden Basra Körfezi aracılığıyla Hindistan'a gemi seferleri düzenlemek istedi.⁵⁹ Bunun için Osmanlı Devleti'nden izin alınması gerekiyordu. Osmanlı Devleti bu dönemde Rusya tehlikesini de göz önüne alarak 1834 yılında İngiltere'yi geri çevirmedi ve gerekli izinleri verdi. Alınan iznin ardından İngiltere ilk sefer girişimlerini buharlı gemilerle denedi. Ancak Dicle nehrinin debisinin bu seferler için uygun olduğu görülürken, Fırat nehrinde bu seferlerin yapılması mümkün görülmedi.⁶⁰ Bu denemeler bir müddet devam etti. Dicle ve Fırat üzerinde kontrol sağlamak ve Rusya'ya körfeze ve dolayısıyla da Hindistan'a ulaştırmamayı hedef edinen İngiltere, bu uğurda yoğun çalışmalar içerisinde oldu. Özel şirketlerin de bu iki nehir üzerinde gemi taşımacılığına girişmesi, İngiltere'nin elini güçlendirdi. Lynch kardeşler olarak bilinen Henry Blossé Lynch, Thomas ve Stephan 1840 yılında Bağdat'ta bir büro kurarak körfezde nakliye işi yapmaya başladılar.⁶¹ Lynch kardeşler bu işi, 1861 yılına kadar yerel halkların nakliyelerini yaparak devam ettirdiler. 1861 yılında Lynch kardeşler, İngiltere'nin daha önceki güzergâhı olan ve seferler konusunda tam bir başarı elde edilemeyen Dicle ve Fırat üzerinde nakliye yapmak istediler. Bu istek ilk etapta Osmanlı Devleti tarafından reddedildi. Ancak İngiltere'nin siyasi ve ticari çıkarları dikkate alarak araya girmesiyle bu izin kendilerine verildi. İzni alan kardeşler, 1861 yılında "*Fırat ve Dicle Seyr ü Sefer Şirketi*"ni kurarak, Dicle nehri üzerinde Bağdat ile Basra arasında gemi seferleri yapmaya başladılar.⁶² Lynch kardeşlerin bu güzergâhta faaliyet göstermesi, Doğu Hindistan Şirketi'nin ticareti için önemliydi. Dicle ve Fırat üzerinde 20. yüzyıl başlarına kadar devam eden bu gemi seferleri, hem İngiltere'nin Rusya tehlikesi karşısında bölgede aktif olmasını hem de Hindistan yolunun güvenliği bakımından kolaylıklar sağladı. 1861 yılında iki nehir üzerindeki ticareti İngiltere'ye bırakarak bölge hâkimiyetinde ciddi sorunlarla karşılaşan Osmanlı Devleti, Dicle ve Fırat nehir ticaretini İngiltere tekeline bırakmamak için birkaç girişim yaptı. Bu dönemde Osmanlı Devleti, "*İdare-i Nehriye*" ve daha sonra "*Hamidiye Vapurları İdaresi*" adlı şirketler altında Dicle ve Fırat'ta gemi seferleri yaptı ancak uzun süreli bir başarı elde edemedi.⁶³

16. ve 19. yüzyıllar arasında İngiltere, Portekiz ve Hollanda gibi sömürgeci devletlerin bölge ile yakından ilgilenmesi körfezin stratejik önemini ortaya koymaktaydı. Bu yüzyıllar arasında yerel kabileler de körfezde çok etkindi. Bu kabileler, İngiltere'ye sorun çıkarmaları yanında Osmanlı Devleti'ni de zor durumda bırakıyordu. Bu nedenle İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin kimi zaman beraber hareket ederek denizlerde saldırgan ve ticarete zarar verebilecek hareketleri birlikte bastırmışlardı.⁶⁴ İngiltere'nin körfez sularında ticaret gemilerine düzenlenen korsan saldırıları, İngiltere'nin Basra Körfezi'nde

⁵⁹ Dicle ve Fırat'ın önemi için bkz. Husain 2023.

⁶⁰ Ögün ve Baş 2016, s.88-89.

⁶¹ Hut 2011, s.93.

⁶² Yıldırım 2020, s.913.

⁶³ Osmanlı Devleti'nin, Dicle ve Fırat üzerinde İngiltere tekeline kırmak için yaptığı girişimler hakkında. Hut 2011, s.94-101.

⁶⁴ 1767 yılında körfezde bulunan gemilere korsanlık girişimi karşısında İngiltere, gemilerini bölgede görevli Türklere vererek kabilelerin dizginlenmesi konusunda destek olmuştu. TNA, FO 881/10059X, s.4.

stratejik hamleler yapması gerekliliğini doğurdu. İngiltere'nin 19. yüzyıl içerisinde birçok kabile, şeyh vb. tarafla yapmış olduğu deniz barışı antlaşmaları ise bu stratejinin bir sonucuydu.

2. Deniz Barışı Antlaşmaları

1820'de Bahreyn ile yapılan korsanlık ve ticaret antlaşması, 1830 ve 1853 yıllarında yenilenecek ve katılımcıları da artırılarak devam etmişti.⁶⁵ 19. yüzyıl boyunca önce Bahreyn, daha sonra Maskat (Umman) Katar ve Kuveyt ile korsanlık ve ticareti kapsayan deniz barışı antlaşmaları yapılmıştır.⁶⁶

1820'de körfezde hem Bahreyn hem de diğer kabile şeflerinin katılımıyla yapılan antlaşma, İngiltere'nin 19. yüzyıl boyunca körfezde takip edeceği politikanın ilk adımıydı. Bu antlaşma deniz barışı antlaşmalarının da ilkiydi. Antlaşma metni: *"Merhametli, şefkatli olan Allah'ın adıyla. Yaratıklarına bir nimet olarak barışı emreden Tanrı'ya hamd olsun. İngiliz Hükümeti ile bu sözleşmeye taraf olan Arap kabileleri arasında aşağıdaki şartlarda kalıcı bir barış sağlanmıştır."*⁶⁷ şeklinde giriş metniyle başlamaktadır. İngiltere, Bahreyn ve diğer kabile şefleri arasında 11 madde üzerinde yapılan antlaşmanın maddeleri ise şu şekildedir:

1. Bu antlaşmaya taraf olan Araplar tarafından, karadan ve denizden yağma ve korsanlığa son verilecektir.

2. Sözleşme yapan Arap halkından herhangi biri, herhangi bir ulusun karadan veya denizden geçenlerine savaş olarak değil yağma ve korsanlık yoluyla saldırırsa, tüm insanlığın düşmanı sayılacak ve hem canını hem de malını kaybetmiş sayılacaktır. İnsanların öldürülmesi, malların ilan edilmeden ve hükümetin emri olmadan alınması yağma ve korsanlıktır.

3. Dost Araplar karada ve denizde, kendi tercihlerine bağlı olarak içinde harf olsun veya olmasın kırmızı bir bayrak taşıyacaklar ve bu, beyaz bir zemin üzerinde olacaktır. Beyazın genişliği, kenarda temsil edildiği gibi⁶⁸ bütün olarak kırmızının genişliğine eşit olacaktır bu, dost Arapların bayrağı olacak ve onu kullanacaklar ve başka hiçbir şey kullanmayacaklardır.

4. Barışçıl kabileler, İngiliz hükümeti ile barış içinde olmaları ve birbirleriyle savaşmamaları dışında, hepsi eski ilişkilerini sürdürecekler ve bayrak sadece bunun bir sembolü olacak, başka bir şey olmayacaktır.

5. Dost Arapların gemilerinin hepsi kaptanlarının imzasıyla imzalanmış; geminin adını, uzunluğunu, genişliğini gösteren bir kâğıt bulunduracaktır. Ayrıca ellerinde şeflerinin imzasıyla imzalanmış; sahibinin adı, adam sayısı, silah sayısı, nereden yola

⁶⁵ İngiliz literatüründe, 1835-1853 yılları arası "The Trucial System" şeklinde ifade edilir. Bu tabir körfez bölgesinde bulunan yerel şeyhlerle yapılan antlaşmalar sonucunda oluşan barış ortamını kastetmektedir. Kelly 2004, s.354.

⁶⁶ IOR/R/15/1/735, s.3.

⁶⁷ IOR/R/15/1/735, s.5.

⁶⁸ Antlaşma metni içerisine burada tasvir edilen bayrağın bir örneği çizilmiştir.

İngiltere'nin Basra Körfezi Ajanı Lewis Pelly'nin Katar-Bahreyn Savaşı'ndaki Rolü ve Deniz Barışı Antlaşmaları (1867-1868)

çıktığı, ne zaman ve hangi limana bağlı olduğuna dair başka bir yazı olacaktır. Eğer bir İngiliz veya başka bir gemi bu gemiyle karşılaşır, sicil ve izni ibraz edeceklerdir.⁶⁹

6. Dost Araplar eğer isterlerse, Basra Körfezi'ndeki İngiliz ikametgâhına gerekli refakatçilerle birlikte bir elçi gönderecekler ve bu elçi ikamet ile işlerinin yürütülmesi için orada kalacaktır. İngiliz hükümeti, eğer isterse onlara da aynı şekilde bir elçi gönderecektir. Elçi; geminin uzunluğunu, genişliğini ve tonajını içeren gemilerinin kâğıdında (sicilinde) şefin imzasına imzasını ekleyecektir. Elçinin imzası her yıl yenilenecektir.

7. Eğer herhangi bir kabile veya diğerleri yağma ve korsanlıktan vazgeçmezlerse dost Araplar, onlara karşı hareket edeceklerdir. Bu yağma ve korsanlığın meydana geleceği zaman dost Araplar ile İngilizler arasında bu amaçla bir düzenleme yapılacaktır.

8. İnsanları silahlarını bıraktıktan sonra öldürmek kabul edilmiş bir savaş değil bir korsanlık eylemidir. Eğer herhangi bir kabile, silahlarını bıraktıktan sonra herhangi bir kişiyi veya diğerlerini öldürürse, bu kabile barışı bozmuş sayılır. Dost Araplar, İngilizlerle birlikte onlara karşı harekete geçecek ve Allah'ın izniyle, eylemi gerçekleştirenler ve emrini verenler teslim olana kadar onlara karşı savaş sona ermeyecektir.⁷⁰

9. Erkeklerin, kadınların veya çocukların Afrika kıyılarından veya başka bir yerden kölelerin gemilerle taşınması, yağma ve korsanlıktır ve dost Araplar bu türden hiçbir şey yapmayacaktır.

10. Dost Arapların gemileri, yukarıda tarif edilen bayraklarını taşıyarak bütün İngiliz limanlarına ve İngilizlerin müttefiklerinin limanlarına gireceklerdir. Orada alıp satacaklar ve eğer biri onlara saldırırsa, İngiliz Hükümeti bunu dikkate alacaktır.

11. Yukarıda belirtilen bu koşullar, bundan sonra bunlara şu anda bağlı olanlarla aynı şekilde bağlı kalacak olan tüm kabileler ve kişiler için ortak olacaktır.⁷¹

1820 yılının şubat ayında, birçok kabile şeyhinin⁷² imzası ile uygulamaya konulan bu antlaşmanın maddelerinden de anlaşılacağı üzere daha çok İngiltere'nin yaşanabilecek korsan saldırıları karşısında kendisini güvence altına almaya çalıştığı görülmektedir. Antlaşma maddeleri içerisinde özellikle korsan saldırılarına dikkat çekip önlem almaya çalışan İngiltere'nin, bu dönemde körfezdeki ticaretinde en büyük zararı korsan saldırılarından görmüş olması dikkat çekicidir. Buradan da net bir şekilde anlaşılacağı üzere İngiltere, yerel şeyhlere koruma sözü altında kendi siyasi ve ekonomik geleceğini güvence altına almayı amaçlamıştır. Ayrıca ilk defa Arap şeyhlerin imzası altında bulunan bir antlaşma metninde köleliğin, yağma ve korsanlık olarak adlandırılarak

⁶⁹ IOR/R/15/1/735, s.5.

⁷⁰ IOR/R/15/1/735, s.5.

⁷¹ IOR/R/15/1/735, s.6.

⁷² Antlaşmada imzası bulunan şeyh ve şefler şunlardır: Ras Al Khaimah Şeyhi Hassan bin Rahmah, Abu Dabi Şeyhi Şahbut, Al Zahyah Şeyhi Hasan bin Ali, Debay Şeyhi reşit olmadığı için yerine amcası Zeyd bin Sıf, Şarika Şefi Sultan bin Şugur, Halife ailesinden Bahreyn Şeyhleri Şeyh Süleyman bin Ahmed ve Şeyh Abdullah bin Ahmed'in vekili Seyid Abdücelil bin Seyid Yas, Acman Şefi Raşid bin Hamid, Ummül-Kayveyn Şeyhi Abdullah bin Raşid, Al Jazirah Al Hamra Şeyhi Kazib bin Ahmed. (Burada adı geçen bölgelerin tamamına yakını günümüz Birleşik Arap Emirlikleri'nin Basra Körfezi'ne kıyısı olan şehirleridir.)

yasaklanması önemliydi. 1807'de İngiltere Parlamentosu'nda "Köle Ticareti Yasası" ile kaldırılan köle ticareti, bu dönemde İngiltere tarafından körfezde de uygulanmaya çalışılmıştır.⁷³

İngiltere 1820'de uygulamaya koyduğu yerel şeyhlerle anlaşma usulüyle, gelecekte ticari ve siyasi açıdan kendisine gelebilecek tüm saldırıları bertaraf etmenin en iyi yolunun bu yöntem olduğunu keşfetti. Bu yol ayrıca Arap şeyhlerinin, aralarında ortaya çıkabilecek herhangi bir anlaşmazlıkta veya çatışmada İngiltere arabuluculuğunu kabul etmeleri, İngiltere'nin üzerlerinde hâkimiyet kurabilmesine olanak sağladı. Öte yandan Arap şeyhleri kendi çıkarları için İngiltere'nin arabuluculuğunun en iyi yol olduğunu, bu durumun kendi aralarındaki çatışmayı da bitireceğini düşündüler. Bu bağlamda deniz genel barışı antlaşması ile kabileler arasındaki sorunlara İngiltere'nin müdahil olması için zemin hazırlandı. 1835 yılında bu yönde ilk adım atıldı ve İngiltere körfezde bulunan şeyhlere o yılın inci mevsimi boyunca denizde bir ateşkes önerdi.⁷⁴ Bu öneriye göre sadece inci avcılığı mevsimi boyunca şeyhler birbirleriyle çatışmayacaklar, inci avcılığı mevsimi bittikten sonra şeyhler yine kendi emelleri için çalışmaya devam edeceklerdi. Yani İngiltere'nin ileri sürdüğü bu öneri, birbirleri üzerlerindeki hak iddialarından vazgeçmelerini gerektiren bir durum değildi. 1820 yılında imzalanan ve temelinde korsan saldırılarını önleme antlaşması olan antlaşma güncellenerek 1835'te tekrardan yukarıdaki şartlarla birlikte hayata geçirildi.⁷⁵ Daha önceki maddelerin güncellendiği 1835 antlaşması, Basra Körfezi'ndeki inci avcılığı için önemli önemliydi.

1853 yılına gelindiğinde İngiltere, körfezde inci ticaretinin kontrolünü tamamen eline geçirmek istiyordu. Bu dönemde şeyhlerin haricinde; Bahreyn, Katar, Kuveyt ve Umman gibi körfeze kıyısı olan stratejik bölgelerin de kontrolü amaçlandı.⁷⁶ Bunun için öncelikle denizlerden kendisine herhangi bir saldırı gelmemeliydi. 4 Mayıs 1853'te buna önlem olması için İngiltere, denizlerde saldırıların tamamen durdurulmasını öngören ve Arapların, kendilerinin antlaşması adını verdiği 3 maddelik "Ebediyen Barış Antlaşması" imzalandı.⁷⁷ Bu antlaşmaya göre:

1. 4 Mayıs 1853 tarihinden itibaren ilgili tebaa ve bağımlılar arasında, denizde düşmanlıkların tamamen sona ermesi ve kendimiz ile haleflerimiz arasında sonsuza kadar mükemmel bir deniz ateşkesi sürecektir.

2. Kişilerin, herhangi bir denizimizin canı veya mülkü üzerinde bu anlaşmaya aykırı bir eylemde bulunması durumunda ve aynı şeyin dikkatimize sunulması üzerine derhal tam bir tazminat sağlayacağız.

⁷³ İngiltere'de köleliğin kaldırılması hakkında. Jennings 1997.

⁷⁴ Genelde tüm yıl boyunca inci avcılığı yapıyordu. Ancak ilkbahar ile sonbahar arası havaların sıcaklığı ile birlikte deniz suyunun ısınması dalgıçlar için rahat bir ortam sunduğundan, inci avcılığı için çoğunlukla nisan-eylül ayları arası tercih edilmiştir. Geri kalan aylarda ise özellikle deniz suyunun soğukluğundan kaynaklı dalgıçların kısa süreli dalmaları nedeniyle inci verimi bir hayli düşer. İnci avcılığı için uygun mevsimler ve zorlukları hakkında geniş bilgi için bkz. Morton 2020, s.83-85.

⁷⁵ Aal 1988, s.33.

⁷⁶ 19. yüzyılın sonlarında İngiltere'nin Kuveyt, Bahreyn ve Katar'a olan ilgisi için bkz. TNA, CAB 37/74, 1905.

⁷⁷ Antlaşmanın tam metni için bkz. IOR/R/15/1/735, s.11-12.

İngiltere'nin Basra Körfezi Ajanı Lewis Pelly'nin Katar-Bahreyn Savaşı'ndaki Rolü ve Deniz Barışı Antlaşmaları (1867-1868)

3. Tebaamızdan veya bakmakla yükümlü olduğumuz kişilerden herhangi birine, bu angajmana bizimle birlikte katılanlardan herhangi biri tarafından denizde bir saldırı eylemi gerçekleştirilmesi durumunda derhal misilleme yapılacaktır. Ayrıca verilen zararın tazminini sağlamak için gerekli adımları atacak olan Basidore'deki İngiliz temsilcisi veya halkı bilgilendirilecektir. Şu anda aramızda imzalanan barışın korunmasının, yukarıdaki maddelere her zaman gerektiği gibi uyulmasını sağlamak için adımlar atacak olan İngiliz hükümeti tarafından gözetileceği ve bunun Tanrı'nın en iyi tanığı ve garantisi olduğu konusunda hemfikiriz.⁷⁸

Araplar arasında imzalanan bu antlaşmaya ek olarak o tarihte albay olan Lewis Pelly, telgraf hattı ve korsanlıkla ilgili bir ek maddenin de antlaşma metnine sonradan eklenmesi konusunda katkılar verdi.⁷⁹ Burada şu hususta önemlidir. 1853 antlaşmasında Bahreyn şeyhi bulunmamaktadır. Bunun nedeni Bahreyn'de yaşanan kardeşler arası mücadeledir. İngiltere, Bahreyn'i stratejik konumu ile ticari geleceği açısından önemli bir yere koyması nedeniyle 1861'de Bahreyn'i, 1853 barış antlaşmasının içerisine eklemiştir. Bahreyn ile özel yapılan 1861 antlaşması, 1853 yılında yapılan antlaşmanın benzer maddeleriyle imzalanmış ancak önemli bir ekleme yapılarak Bahreyn düşmanları karşısında İngiltere'nin korumasını alacaktır maddesi konmuştur.⁸⁰ Bu madde ileride Bahreyn üzerinde hak iddia edecek olan İngiltere'nin dayanak noktası olacaktır.

4 Mayıs 1853'te hayata geçirilen ebediyen barış antlaşması, İngiltere açısından körfezde yapılan büyük antlaşmalardan birisidir. Çünkü bu antlaşma ile birlikte ticari açıdan birçok kazanım elde edilmiştir. Öyle ki, 1853 yılına kadar İngiliz belgelerinde "*korsan sahili*" adı verilen körfezin kıyı şeritlerine bundan sonra "*ateşkes sahili*" adı verilmiştir.⁸¹ Bu antlaşma ile İngiltere, ticari ve siyasi çıkarımlar elde ederek körfez hâkimiyetinde önemli bir adım atmış ve 1853'ten itibaren körfezde bulunan birçok şeyh toprakları üzerinde bir İngiliz himayesinin varlığını kabul etmiştir.⁸² Devam eden yıllarda hayata geçirilen Bahreyn ve Katar antlaşmaları ile İngiltere körfezdeki gücünü giderek artırdı. 1891'de İngiltere, önceki antlaşmaları revize ederek içerisine Kuveyt'in de dâhil edildiği yeni bir antlaşma ile körfezdeki stratejik hamlelerine bir yenisini ekledi.

1891'de İngiltere'nin tabiri ile ateşkes sahili şeyhleri, İngiliz hükümeti dışında herhangi bir büyük güçle bir anlaşma yapmamayı veya yazışmaya girmemeyi kabul etti. İngiliz hükümetinin izni dışında başka bir devletin temsilcisinin kendi topraklarında ikamet etmesine izin vermemeyi de onayladılar. Ayrıca İngiliz hükümeti dışında bir başka devlete; topraklarının herhangi bir bölümünü devretmemeyi, satmamayı, ipotek

⁷⁸ TNA, FO 406/9; IOR/R/15/1/735, s.8.

⁷⁹ 1853 tarihli antlaşma metnine sonradan eklenen ek madde hakkında geniş bilgi için bkz. IOR/R/15/1/735, s.15.

⁸⁰ 1861 tarihli Bahreyn-İngiltere Antlaşması ve Bahreyn'deki diğer gelişmeler için bkz. IOR/R/15/1/183.

⁸¹ "Ateşkes Sahili" veya "Ateşkes Sistemi" 1853'den sonraki İngiliz belgelerinde en çok karşılaşılan ifadelerdir. İngiliz Ulusal Arşivinde, Katar ve Bahreyn arasında sürekli sorun teşkil eden Bahreyn adaları üzerine düzenlenen ve farklı ajanlardan gelen raporların içerisinde bulunduğu eserlerde, adı geçen ifadelerle sıkça rastlanmaktadır. Bkz. TNA, FO 78/5108; TNA, FO 78/5109.

⁸² Aal 1988, s.34.

etmemeyi veya başka bir şekilde kullanıma açmamayı taahhüt ettiler.⁸³ Kuveyt ve diğer şeyhleri kapsayan 1891 tarihli bu hamle, İngiltere açısından körfezdeki politikaların zirve noktasıdır. 1891 tarihinden itibaren İngiltere, artık şeyhlerle yapılan ticari antlaşmaların dışında içişlerine dahi karışarak bir nevi kendi izni olmadan harekât dahi edemeyecek duruma düşürüp kendine bağlı stratejik yerler yaratmayı başarmıştır.

İngiltere'nin Doğu Hindistan Şirketi'ne bağlı acentelerde çalışan ajanlar aracılığıyla yaptığı ve yürüttüğü deniz barış antlaşmaları içerisinde bir diğer önemli antlaşma ise Katar ile yapılan antlaşmadır. Çünkü bu antlaşma yapılış şekli bakımından diğerlerinden farklıdır. Bu antlaşmaya geçilmeden önce ilk olarak bu antlaşmanın yapılmasına zemin hazırlayan 1867-1868 Katar-Bahreyn Savaşı'na değinmek gerekmektedir.

3. Katar-Bahreyn Savaşı (1867-1868)

Katar ve Bahreyn arasındaki ilk ilişkilerin ne zaman başladığını tespit etmek zordur. Ancak aralarındaki ilk çatışmalar, 18. yüzyılın sonlarında başlamıştır. 18. yüzyılın ortalarında Arabistan coğrafyasında baş gösteren uzun kuraklık ve beraberinde yaşanan kıtlık, bununla birlikte 1742 yılında Muhammed bin Abdülvehhâb tarafından kurulan Vehhabilik⁸⁴ hareketi, orta Arabistan'da yaşayan Arap kabilelerinin körfez kıyılarına göç etmesine neden oldu.⁸⁵ Körfezde bulunan birçok devletin ilk kabileleri, bu yüzyıldaki yer değiştirmeler sonucunda şimdiki buldukları konuma yerleşmişlerdir. Bu değişimi yaşayan kabilelerden birisi de, Bahreyn'i yöneten Halife (Al-Khalifa) ailesidir. 18. yüzyılda Kuveyt'te bulunan bu ailenin bir kolu Arabistan'da yaşanan kargaşa ve Kuveyt'teki diğer kabilelerin baskısı sonucunda 1766 yılında Katar'ın Zubara şehrine göç etti.⁸⁶ Bu dönemde Zubara, İran yani Perslerin işgali altındaydı. Katar'da bulunan günümüz Sani ailesinin ataları kabul edilen Müsellem (Al-Musallam) ailesi, Perslerin yarımada üzerindeki işgaline engel olamamıştı. Halife ailesinin Zubara'ya gelmesi ile birlikte durum değişti. Yerel şeylerle birlikte hareket eden Halife ailesi, 1783 yılında Zubara'yı işgalden kurtardı. Bu gelişmenin ardından aynı zamanda Bahreyn'de de Halife ailesi hâkimiyeti başladı.⁸⁷ 1783 yılı, Katar egemenliği konusunda önemli bir yıldır. Halife ailesi Zubara'yı işgalden kurtarıp Bahreyn adasına geçtikten sonra bu yıldan itibaren Katar'ı kendi parçası olarak görmeye başlamıştır. 1783'den 1868 yılına kadar Bahreyn ile İngiltere, hiçbir deniz ve korsan antlaşmasına Katar'ı dâhil etmedi. Çünkü Katar'ın, Bahreyn'e bağlı olduğu kabul ediliyordu. Bu nedenle yapılan antlaşmalara Bahreyn'in katılması ile birlikte bu antlaşmaların Katar anakarası üzerinde de geçerliliğini koruduğu savunuluyordu.⁸⁸ Bu sorun, 1871 yılında Osmanlı Devleti'nin Necid seferi⁸⁹ ile birlikte bölgede hâkimiyet kurmasıyla büyüyecek ve Osmanlı Devleti; İngiltere, Bahreyn ve

⁸³ IOR/L/PS/18/B151, s.1-2.

⁸⁴ Vehhabilik hakkında geniş bilgi için bkz. Türkel 2013.

⁸⁵ Rahman 2010, s.21.

⁸⁶ Zahlan 1979, s.28.

⁸⁷ Lorimer 1915b, s.839-840.

⁸⁸ Aal 1988, s.67.

⁸⁹ Bu sefer için bkz. IOR/L/PS/18/B99, *Nejd Expedition Precis*, Mart 1872.

İngiltere'nin Basra Körfezi Ajanı Lewis Pelly'nin Katar-Bahreyn Savaşı'ndaki Rolü ve Deniz Barışı Antlaşmaları (1867-1868)

Katar arasında egemenlik sınırları sorgulanacak ve yerel çapta çatışmalara neden olacaktı.⁹⁰

Katar ile Bahreyn ilişkileri, 19. yüzyılın ilk yarısında sürekli ama ufak çaplı çatışmalar ile devam etmiştir. Bu arada birçok aşiret grubu, Bahreyn'den ayrılarak Katar'a yerleşti. Zubara şehrindeki Bahreyn yönetimi ise vekillik aracılığıyla devam ettirildi. Katar ile Bahreyn arasındaki çatışmalar, 1860'lı yıllara gelindiğinde şiddetlendi. Özellikle bu dönemde Vehhabilerin Katar'dan haraç alması ve Sani ailesinin de bu süreçte Vehhabilerin yanında yer alarak birtakım saldırılara destek vermesi, Bahreyn ile Katar arasındaki çatışmayı şiddetlendiren gelişmelerdir.⁹¹ 1867 yılında Zubara'da bulunan Bahreyn vekillik yönetiminin, Katar'da bulunan bir Katar bedevisini tutuklayıp Bahreyn'e sınır dışı etmesiyle 1867-1868 Katar-Bahreyn Savaşı'nın fitili ateşlenmiştir. Bu gelişme, Bahreyn Şeyhi Muhammed bin Halife'yi Katar anakarasından kovmak isteyen Sani ailesi için elle tutulur bir sebep olmuştur. Bunun üzerine Sani ailesi ileri gelenleri ve diğer kabile reisleri, Bahreyn'e sürgün edilen bedevinin serbest bırakılarak Katar'a gönderilmesini Halife ailesinden talep etmişlerdir. Muhammed bin Halife bu isteği reddetmesinin yanında daha da ileri giderek, Katar üzerinde hâkimiyetini sağlamlaştırmak için Abu Dabi ile müttefiklik kurdu. Tekliflerine ret cevabı alan Sani ailesi ise Zubara'da bulunan Bahreyn askerlerine saldırdı ve ilk etapta onları mağlup ederek geri püskürttü. Bu gelişmeler, iki taraf arasında gerginlikleri hat safhaya çıkardı. Bahreyn Şeyhi Muhammed bin Halife, Katar yarımadasındaki yerel şeyhlerin ve Sani ailesinin esir konusundaki kararlı tutumlarını gördükten sonra esir bedeviyi serbest bırakmak zorunda kaldı. Ayrıca dostluğun devamı için yerel reislerden veya Sani ailesinden birilerini Bahreyn'de kendisini ziyaret etmeye davet etti.⁹² Bu davet bir nevi dostluk antlaşması içindi. Davete yanıt veren Katarlılar, Casim bin Muhammed'i antlaşma yapmak üzere Bahreyn'e gönderdi. İşte esas olaylar da bundan sonra başladı. Çünkü antlaşma için gelen Casim bin Muhammed, Bahreyn'e ayak basar basmaz tutsak edilerek hapse atıldı. Bahreyn Şeyhi daha sonra Abu Dabi Şeyhi Zaid ile birlik olup Katar'a saldırdı ve başta Doha ile Bida kasabaları olmak üzere birçok yeri yağmaladı. Bahreyn Şeyhi ve müttefiki Abu Dabi Şeyhinin ortaklaşa gerçekleştirdiği bu saldırı ve yağmalamanın tam bilançosu ise Doha ve Wakra kasabaları; 1867 yılı itibarıyla haritadan silindi, evlerin çoğu dağıtılarak sakinleri sınır dışı edildi ve verilen toplam hasar yaklaşık 200.000 doların üzerindedir şeklinde kayıtlara geçti.⁹³

1867'de Bahreyn ve Abu Dabi Şeyhlerinin ortaklaşa gerçekleştirdiği bu saldırı, 1820 ve 1853 yıllarında körfezde imzalanan deniz barış antlaşmalarına ve yine 1861'de Bahreyn ile İngiltere arasında imzalanan deniz barışına aykırı bir hareketti. Saldırısı

⁹⁰ İngiltere arşiv belgelerinde Bahreyn ve Katar üzerinde Osmanlı Devleti'nin egemenlik sınırları daima sorgulanmış, bu konuda Hindistan ofisi İngiltere hükümetine sürekli raporlar sunmuştur. Bu raporlar için bkz. TNA, FO 881/7600.

⁹¹ Althani 2012, s.49.

⁹² Rahman 2010, s.76.

⁹³ Tuson 1991, s.97-98.

haber alan İngiltere, Lewis Pelly’i bölgede düzeni sağlamak için görevlendirdi.⁹⁴ Pelly, açıkça ihlal edilen bu antlaşmalar doğrultusunda İngiltere’nin körfezdeki gücünü göstermek ve kurduğu düzenin zarar görmesine izin vermemek maksadıyla, “Clyde”, “Hugh Rose” ve “Sind” adında üç donanımlı savaş gemisiyle birlikte Bahreyn Şeyhi Muhammed bin Halife’yi cezalandırmak için Bahreyn kıyılarına geldi.⁹⁵ Bu dönemde İngiltere hükümetinde, Bahreyn’in cezalandırılması fikri ağır basmıştı. Çünkü 19. yüzyılın başından itibaren adım adım inşa edilen körfez düzeni, Bahreyn Şeyhinin bu saldırısı ile yerle bir olabilir ve ticari açıdan büyük zararlar ortaya çıkmakla birlikte siyasi bakımdan da prestij kaybına neden olabilirdi. Özellikle deniz barışına katılan şeyhler, İngiltere’den yaşanan gelişmeler karşısında hemen hareket etmesini ve antlaşmalar doğrultusunda gerekeni yapmasını beklemişlerdi. Bu doğrultuda Lewis Pelly önemli bir görev üstlenerek kendi deyimiyle İngiltere’nin gücünü göstermek istedi.⁹⁶ Bahreyn’in kuzeyinde körfeze bakan tarafta kalan Muharrak kalesinin bombalanmasıyla işe başlayan Pelly, daha sonra kıyıda bulunan Bahreyn’in savaş gemilerinin yok edilmesini emretti. Bu bombardımanın ardından Bahreyn Şeyhi Muhammed bin Halife Bahreyn’den kaçarak canını zor kurtardı. İngiltere’nin gücünü göstermek isteyen Pelly komutasındaki bu saldırı başarı ile sonuçlandırıldı ve Bahreyn’in deniz barışını bozan girişimleri önlenmişti. Saldırıdan hemen sonra Şeyh Muhammed bin Halife’nin kardeşi Şeyh Ali bin Halife’ye mektup gönderen Pelly, Katar’da kardeşi tarafından işlenen suçlardan bahsettikten sonra İngiltere hükümetinin taleplerini kendisine ilettili. Şeyh Ali bin Halife, İngiltere hükümetinin görüşlerini karşılamayı arzuladığını; işlenen suçların tamamen kardeşinden kaynaklandığını, tüm tebaası gibi kendisinin de sonunda ülkelerinin yıkılmasından veya Şeyh Muhammed’in iktidardan uzaklaştırılmasından başka bir alternatif olmadığını kabul ettiğini ve Lewis Pelly ile kıyıda buluşarak bundan sonraki işleri düzenleyebileceğini bildirdi.⁹⁷ Pelly kurduğu bu temasla, Bahreyn’den kaçan Muhammed bin Halifenin yerine onun kardeşi olan Ali bin Halife ile yeni bir düzen sağlamak istedi. Savaştan sonra başsız kalan Bahreyn halkının da talebi, Ali bin Halife’nin yeni liderleri olması yönündeydi. Bu durumu göz önüne alan Lewis Pelly, Ali bin Halife ile bir antlaşma yapmak için buluştu. İkili arasında varılan antlaşmanın giriş metninde: “Biz, aşağıda imzası bulunan Ali bin Halife ve genel olarak Bahreyn sakinleri ve tebaası, işbu belgeyle, Muhammed bin Halife’nin denizde defalarca korsanlık ve diğer düzensizlikler gerçekleştirdiğini ve son korsanlık eyleminin ardından Bahreyn’den kaçtığını, bu nedenle Bahreyn’e ilişkin tüm iddialarını kaybettiğini beyan ederiz”.⁹⁸ Bu sözler, Bahreyn’de lider değişimini onaylar

⁹⁴ Bu sırada Buşehr’de bulunan Pelly, yaşanan olaylardan dolayı bölge için görevlendirildiğine dair görevlendirme mektubunu 28 Temmuz 1868 tarihinde aldı. Mss Eur F126/40, s.31.

⁹⁵ Lewis Pelly 1867 tarihli, 7, 27 ve 28 numaralı Hindistan ofisine gönderdiği mektuplarda Bahreyn olaylarına değinmiştir. 7 numaralı mektubunda Bahreyn Şefi ile iletişime geçtiğini aktaran Pelly, 27 ve 28 numaralı mektuplarda yaşanan olayları özetlemiş ve Bahreyn’e müdahalede bulunacağını bunun İngiltere’nin körfezdeki prestiji için önemli olduğunu aktarmıştır. MSS Eur F126/38, Letter No. 7 of 1867 [121r] (1/1), s. 121; Letter No. 27 of 1867 [121v] (1/1), s. 121; Letter No. 28 of 1867, s.122.

⁹⁶ MSS Eur F126/40, Letter No., s.31.

⁹⁷ Tuson 1991, s.122.

⁹⁸ Mss Eur F126/40, Letter No. 111 of 1868 s.32.

İngiltere'nin Basra Körfezi Ajanı Lewis Pelly'nin Katar-Bahreyn Savaşı'ndaki Rolü ve Deniz Barışı Antlaşmaları (1867-1868)

nitelikteydi. Bahreyn'in yeni şeyhi Ali bin Halife'nin onayladığı antlaşmanın maddeleri ise şu şekildedir:

1. Yarın sabah (7 Eylül 1868), majestelerinin gemilerine komuta eden yüksek rütbeli komutan Kaptan Brown'a, Muhammed bin Halife ve bana ait tüm savaş gemilerini teslim edeceğim.

2. Lewis Pelly'ye, 7 Eylül 1868'de olay yerinde nakit olarak 25.000 dolar, takip eden her yılın 7 Eylül'ünde her taksit 25.000 dolar olmak üzere, toplamda 75.000 dolar tazminat ödeyeceğim.

3. Muhammed bin Halife'nin Bahreyn işlerine her türlü katılımından kalıcı olarak dışlandığını ve bu topraklar üzerinde hiçbir hak iddiasının bulunmadığını dikkate alacağım ve Bahreyn'e dönmesi halinde onu yakalayıp orada yaşayanlara teslim edeceğime söz veriyorum. Ama eğer şimdi üzerinde anlaşmaya varılan şartlara göre hareket etmezsem, pek çok kişi beni de Muhammed bin Halife gibi korsan olarak değerlendirecektir.

4. Denizde barışın korunması ve daha fazla karışıklığın önlenmesi amacıyla ve bölge sakinlerini olup bitenler hakkında bilgilendirmek amacıyla, Buşehr'e bir görevli atayacağıma söz veriyorum.⁹⁹

Bahreyn'in yeni şeyhi ile yapılan bu antlaşma, İngiltere açısından denizde barışın devam edeceği ve Bahreyn'in tamamen kendilerine bağlı olacağı anlamına geliyordu. Diğer bir açıdan ise İngiltere'nin Ali bin Halife'yi kardeşinin yerine tanınması, Bahreyn'deki iktidarı ikiye bölmüştü. Bu eylem, o dönem için her ne kadar adada barışı getirecek şekilde yorumlandıysa da Bahreyn'de kardeş kavgasını başlatmıştı. İlerleyen yıllarda Muhammed bin Halife ile Ali bin Halife iktidar için mücadele verdiler. 1867-1868 savaşının ardından Bahreyn ile sorunları halleden ve deniz barışının devamı sağlayan aynı zamanda Bahreyn'de yeni bir düzen kurarak kendi çıkarları doğrultusunda ortam hazırlayan Lewis Pelly, savaşın diğer cephesi olan Katar ile de benzer bir anlaşma yapmayı arzuladı. Bu doğrultuda Ali bin Halife'den antlaşma metnini alan Pelly, Katar ile de temaslar kurmak amacıyla güney Bahreyn sahillerinin karşı yakasına geçti.

4. Lewis Pelly ile Katar Arasında Deniz Barışı Antlaşması (1868)

1867-1868 savaşı, Katar ile İngiltere arasında ilk resmi ilişkilerin kurulmasına yol açtı. *"Hiçbir subay, aşiretlerin, özellikle de Arap aşiretlerinin cezalandırılmasından benim kadar içtenlikle nefret edemez. Ama bence artık bir örnek gerekli ve Bahreyn şefi bunun gücünü hissetmesi gereken kişidir"*¹⁰⁰. Sözleriyle İngiltere adına Bahreyn'e saldıran ve şeyhini cezalandıran Pelly, Basra Körfezi'nin siyasi anlamda güçlü figürü olmayı başarmıştı. Bu durum, Pelly'nin körfezde daha rahat hareket etmesini sağladı. Bahreyn'de İngiltere'nin körfez politikaları doğrultusunda düzeni sağlayan Pelly, savaşın diğer cephesi olan Katar'da da benzer adımlar atılması gerektiğini öngördü. Bu doğrultuda Pelly, 11 Eylül 1868 günü yani Bahreyn antlaşmasından dört gün sonra, Katar Şeyhi Muhammed bin Sani'ye mektup gönderdi. Mektubunda Muhammed bin Sani ile

⁹⁹ Mss Eur F126/40, *Letter No. 111 of 1868*, s.32.

¹⁰⁰ Tuson 1991, s.109.

anlaşmak istediğini dile getiren Pelly, biraz da sert ifadeler kullanarak Katar üzerinde İngiltere gücünü göstermek istedi. Lewis Pelly'nin Katar Şeyhi Muhammed bin Sani'ye gönderdiği mektubu şu şekildedir:

*“Yanınızda getirmek istediğiniz şeyhlerle birlikte gemime gelme nezaketini göstermenizi rica ediyorum. Sizi görmek ve bazı konularda konuşmak istiyorum. Bahreyn Şeyhi Muhammed bin Halife, sen ve Guttar'ın¹⁰¹ diğer şeyhleri, deniz ateşkesinde ciddi korsanlık eylemleri gerçekleştirmiş olduklarından, bu ateşkesin hakemi olan İngiliz hükümeti bana söz konusu şeyhlerden tazminat talep etmem ve söz konusu ateşkesin belirgin hoşnutsuzluğunu göstermem talimatını verdi. Şeyh Muhammed bin Halife hükümetin haklı taleplerine uymadı, tam tersine ülkesinden kaçtı; bu nedenle, şu anda Bahreyn şeyhi olan Şeyh Muhammed'in kardeşi Şeyh Ali bin Halife ile işleri ayarlamak gerekli hale geldi. Bahreyn ile Guttar¹⁰² arasında önceden var olan barışçıl ilişkileri Şeyh Ali bin Halife'ye doğru sürdürmenizi, para ödemeleri veya diğer konularda ona karşı tüm adil yükümlülükleri yerine getirmenizi talep etmeliyim. Sizi uyarmalıyım ki, eğer Bahreyn'e karşı Şeyh Muhammed bin Halife ile komplo kurarsanız veya huzuru bozmak amacıyla tekrar denize açılırsanız, daha fazla fesat yapmanızı sizin gücünüzün dışına çıkaracak tedbirleri almak benim görevim olacaktır. İngiliz Kızıldenizi tebaası, ticari zanaatlarının yok edilmesi veya yağmalanması nedeniyle sizin elinizde kayıplara uğradı. Sizi hemen aramıza katılmaya ve bu sorunları çözmeye davet ediyorum”.*¹⁰³

Bu mektubu Bahreyn'i bombaladığı savaş gemisinden gönderen Pelly, ardından Bahreyn'deki işleri süratle halledip buradan ayrılarak Katar'a geçti. O dönem için Katar'ın şeyhi kabul edilen ve Katar üzerinde yaşayan yerel kabileler içerisindeki şeyhler arasında güç olarak kuvvetli görülen Muhammed bin Sani ile görüştü. Bu görüşme, Katar ile İngiltere arasındaki ilk görüşmedir. Çünkü bu tarihe kadar İngiltere, Katar'ı Bahreyn'in bir parçası olarak kabul etmiştir. Bu nedenle de İngiltere, Katar ile herhangi bir temas kurma gereği duymamıştır. İlk defa kurulan bu temaslarda birlikte Katar üzerinde İngiltere politikalarını uygulamak isteyen Pelly, bu doğrultuda yoğun çalışmalar yaparak Katar'ın körfezdeki ve diğer şeyhler üzerindeki yeni konumunu İngiltere adına belirlemek istedi. Eylül 1868'de Muhammed bin Sani ile Lewis Pelly arasında yapılan antlaşma Lewis Pelly'nin tam da bu yöndeki çabalarının bir sonucudur. Antlaşmanın giriş metninde Şeyh Muhammed bin Sani: *“Ben, Katarlı Muhammed bin Sani, Rabbin huzurunda, Britanya Majestelerinin Basra Körfezi'ndeki siyasi sakini Yarbay Pelly ile benim aramda kararlaştırılan aşağıda belirtilen şartları yerine getirmek için kendimi ciddiyetle bağlıyorum”.*¹⁰⁴ demektedir. Antlaşmanın ana maddeleri ise şu şekildedir:

¹⁰¹ Pelly, bu dönemdeki mektuplarının çoğunda Katar yerine “Guttar” ifadesini kullanmıştır. Bazı mektuplarında ise “Guttur” dediği de görülmektedir. Bu ifadenin kullanımları için. Bkz. MSS Eur F126/38, 24 Kasım 1865-24 Nisan 1869.

¹⁰² Pelly'nin “Guttur”, “Guttar” ifadelerinin dışında bazı İngiliz belgelerinde Katar için “El Katr” dediği de görülmektedir. Bkz. IOR/L/PS/18/B151, 30 Ocak 1905.

¹⁰³ Tuson 1991, s.130.

¹⁰⁴ MSS Eur F126/40, Letter No. 111, s.33.

İngiltere'nin Basra Körfezi Ajanı Lewis Pelly'nin Katar-Bahreyn Savaşı'ndaki Rolü ve Deniz Barışı Antlaşmaları (1867-1868)

1. Dawka'ya¹⁰⁵ döneceğime ve o limanda huzur içinde yaşayacağıma söz veriyorum.

2. Hiçbir iddiada bulunmadan, hiçbir zaman düşmanca niyetlerle denize açılmayacağıma ve herhangi bir anlaşmazlık veya yanlış anlama durumunda, her zaman bu gemide bulunan kişiye (Lewis Pelly) başvuracağıma söz veriyorum.

3. Muhammed bin Halife'ye hiçbir şekilde yardım etmeyeceğime ve hiçbir şekilde onunla bağlantı kurmayacağıma söz veriyorum.

4. Eğer Muhammed bin Halife elime düşerse onu sizlere teslim etmeyi taahhüt ediyorum.

5. Bahreyn Şeyhi ile şimdiye kadar aramızda olan tüm ilişkileri Bahreyn Şefi Şeyh Ali bin Halife'ye karşı koruyacağıma ve para ödemesi veya başka bir konu hakkında herhangi bir sorunda ortaya çıkan fikir ayrılığı durumunda sizlere ileteceğime söz veriyorum.¹⁰⁶

Lewis Pelly ve Kaptan Brown huzurunda Vigilant gemisinde imzalanan bu antlaşma, iki tarafı da mutlu eden bir antlaşmaydı. Pelly elinde antlaşma metni ile birlikte 13 Eylül 1868 günü Katar kıyısına çıktı.¹⁰⁷ Yanında bulunan Muhammed bin Sani'yi kendi askerlerine deniz selamıyla selamlattı ve statüsü hakkında diğer şeyhlere mektuplar gönderdi. Pelly sahilde toplananlara: *"Katar Sahili'ndeki tüm şeyhler ve diğerleri tarafından bilinsin ki, Katarlı Muhammed bin Sani kabilesiyle birlikte Doha kasabasında ikamet etmek için geri dönüyor ve kendisini orada barış içinde yaşamaya ve komşu kabilelerinden hiçbirini taciz etmemeye bağladı. Bu nedenle, Katar'ın tüm şeyhlerinin ve kabilelerinin onu veya kabile üyelerini taciz etmemesi bekleniyor. Herhangi birinin başka türlü davrandığı veya herhangi bir şekilde denizde barışı bozduğu tespit edilirse, Bahreynli Şeyh Muhammed bin Halife ile aynı şekilde muamele görecektir"*.¹⁰⁸ Şeklinde anlamlı bir konuşma yaparak orada toplanan diğer şeyhlere Muhammed bin Sani'nin arkasında İngiltere'nin olduğunu hissettirdi.

12 Eylül 1868'de Şeyh Muhammed bin Sani ile Lewis Pelly arasında yapılan antlaşma, Katar üzerindeki Bahreyn etkisini ortadan kaldırdı. Ancak Muhammed bin Sani ile yapılan antlaşmada, Katarlı bazı kabilelerin Bahreyn'e haraç vermesi usulü devam edecekti.¹⁰⁹ Katar'ın, Bahreyn'e haraç vermesi ise çok önceleri başlamış bir uygulamadır. Bunun nedeni, Vehhabi tehlikesi karşısında Katar'ın Bahreyn'den koruma hizmeti almasıdır. Antlaşmadan sonra Bahreyn'e verilen haracın devam etmesi, Katar'da Bahreyn egemenliğinin devam edeceği anlamına gelmediğini Pelly özellikle vurgulamıştır. Lewis Pelly, Muhammed bin Sani'ye daha sonra bu konu hakkında bilgilendirme yaptığında: *"Bu haraç ödemesinin Katar'ın Bahreyn ile ilgili bağımsızlığını etkilemediğini, ancak Bahreyn ve Katar'ın sınırlarını Vehhabiler tarafından taciz edilmekten korumak amacıyla, özellikle de Katar ve Bahreyn kabilelerinin denizde işgal ettiği inci dalış*

¹⁰⁵ Antlaşma metninde "Dawka" olarak belirtilen yer günümüzde Katar'ın başkenti olan Doha'dır.

¹⁰⁶ MSS Eur F126/40, *Letter No. 111*, s.33-34.

¹⁰⁷ Rahman 2010, s.78.

¹⁰⁸ Tuson 1991, s.132.

¹⁰⁹ Aal 1988, s.89.

mevsiminde, yurtlarını nispeten korumasız bıraktıkları toplam meblağa Katar'ın sabit bir katkısı olarak düşünülmelidir"¹¹⁰. Diyerek haraç verilmesi nedenini açıklamıştır.

1868 tarihli Katar-İngiltere antlaşması, Muhammed bin Sani'yi Katar'ın hâkimi yapmıştı. Ajan Lewis Pelly'nin girişimleriyle yapılan bu antlaşma, günümüzde Katar'ın 1868 yılında İngiltere tarafından tanınmış bağımsız bir devlet olduğu fikrinin savunulmasında temel dayanak gösterilmektedir. 19. yüzyılın başlarında İngiltere'nin Bahreyn Ajanı olan Francis Beville Prideaux; Katar'ın 1868 antlaşmasıyla birlikte statüsünün değiştiğinden bahseder. 1851 ve 1866 yılları arasında Vehhabilerin Bahreyn Şeyhi Muhammed bin Halife için tehlike yarattığını savunan Ajan Beville, bu durumun Katarlı Muhammed bin Sani için fırsat yarattığını söylemiş ve 1868'de Katar'ın Bahreyn'den bağımsızlığını aldığını, İngiltere'nin Hindistan hükümeti tarafından fiilen kurulup onaylanarak Wakra, Doha ve Bida kasabalarını içeren küçük bir egemen devlet olduğunu ileri sürmüştür.¹¹¹ Bu bakımdan 1868 antlaşması, Katar tarihinde önemli bir antlaşmadır. Tabii burada olayın bir de Osmanlı Devleti ayağı vardır. 1871 yılında Bağdat Valisi Midhat Paşa'nın emirleri doğrultusunda ve körfezdeki İngiltere etkisinin kırılması amacıyla yapılan Necid Seferi¹¹² Katar'ın egemenliği konusunda tekrardan düşünülmesi gerektiğini ortaya koyar. Bu seferden sonra Muhammed bin Sani'nin oğlu Casim bin Sani, İngiliz hükümeti tarafından korunmadığını dile getirmiştir. Casim bin Sani, İngiltere'nin sadece deniz tarafında bulunduğunu oysa kendisinin karadan da Vehhabilere karşı korunması gerektiğini ifade ederek, Osmanlı Devleti'ni Katar yarımadasına davet etmiştir.¹¹³ Casim bin Sani'nin Katar'a gelen Osmanlı Devleti'nin bayrağını evine asarak Katar'da Osmanlı hâkimiyetini¹¹⁴ fiili olarak başlatması, İngiliz ajanları tarafından savunulan Katar'ın bağımsızlığı iddialarının ne denli geçerli olduğunu sorgulamamıza neden olmaktadır.

İngiltere, 1820, 1835, 1853 ve 1868 deniz barışı antlaşmaları ve daha sonra 1891 tarihli Kuveyt'in de içerisinde bulunduğu genel antlaşma ile birlikte, 1. Dünya Savaşı'na kadar körfezde bulunan şeyhlerle siyasi ilişkilerini üst seviyeye çıkarmayı başarmıştır. Burada korsan saldırılarını önlemek ve deniz barışı ile ticaretini sürdürmek maksadıyla devreye soktuğu antlaşma usulü politikalarla hem Hindistan yolu güvenliğinde hem de siyasi bakımdan önemli sayılabilecek adımlar atmıştır. Bu antlaşmaların İngiltere'ye ticari ve siyasi bakımdan faydası olduğu kadar yerel halklara da faydalı olduğu görülür. Şöyle ki, inci avcılığı mevsiminde yerel şeyhler ve halklar daha fazla inci çıkarmak için denizlerde mücadeleye girişiyordu. Bu durum körfezde, kabileler arası savaşlara neden olmaktaydı. İşte burada, İngiltere'nin aslında tamamen kendi çıkarları açısından başlattığı denizlerde barış antlaşmaları, bu çatışmayı gidermeyi başarmıştı. Bunu gören yerel

¹¹⁰ Althani 2012, s.53.

¹¹¹ Rahman 2010, s.79.

¹¹² Bu sefer hakkında geniş bilgi için bkz. IOR/L/PS/18/B99; Kurşun 2004, s.42-60.

¹¹³ Aal 1988, s.98.

¹¹⁴ Katar'da Osmanlı hâkimiyetinin fiili olarak 1871'de Bağdat Valisi Midhat Paşa'nın emriyle birlikte gerçekleşen Necid Seferi sonucunda başladığı kabul edilir. Bu sefer neticesinde Casim bin Sani, Katar Kaymakamı olarak görevlendirilmiştir. Bkz. Kurşun 2004, 42-60; Bingöl 2019, cilt 4, s.85-91.

İngiltere'nin Basra Körfezi Ajanı Lewis Pelly'nin Katar-Bahreyn Savaşı'ndaki Rolü ve Deniz Barışı Antlaşmaları (1867-1868)

halklar ve şeyhler devam eden yıllarda çatışmanın ortadan kalkmasından duydukları memnuniyet ve elde edilen ticari gelir nedeniyle hem deniz barışı antlaşmalarına hem de İngiltere'ye sadık kalma yolunu tercih ettiler.

Sonuç

1820'de İngiltere ile körfezde bulunan şeyhler arasında imzalanan korsanlık önleme ve deniz barışı antlaşmasıyla Basra Körfezi'ne girmeyi başaran İngiltere, bu tarihten sonra körfezde stratejik hamleler yapmıştır. Doğu Hindistan Şirketi için hayati önem taşıyan ticaret yollarından birisi olan Basra Körfezi'nde İngiltere'nin hâkimiyeti, siyasi ve ticari açıdan büyük önem kazanmıştı. Bu bağlamda İngiltere için denizlerde huzur, ticaretin devamı için birinci öncelikti. Doğu Hindistan Şirketi'nin güvenliği ve devamlılığı açısından denizlerde hiçbir saldırıya maruz kalmak istemeyen İngiltere, 1820 antlaşmasını daha da kapsamlı hale getirerek körfezde tek söz sahibi oldu. 1853'de ebediyen deniz barışı antlaşması adı altında körfezdeki birçok kabile ve şeyhi kendisine bağlamayı başaran İngiltere hem Basra Körfezi siyaseti hem de Doğu Hindistan Şirketi'nin ticari geleceği açısından önemli bir başarı elde etti.

1853'den sonra, Bahreyn ile Katar arasında uzun süredir devam eden soruna da el atan İngiltere, körfezdeki bütün sorunları kendisi çözüyor izlenimi vererek, şeyhler ve kabileler üzerindeki hâkimiyetini pekiştirdi. 18. yüzyılın sonlarından itibaren Katar'ı kendi topraklarının bir parçası gören Bahreyn, 19. yüzyılın başlarında bu durumu İngiltere'ye de kabul ettirmeyi başarmıştı. Bahreyn'in bu tutumu nedeniyle, 1868 Katar antlaşmasına kadar hiçbir antlaşmada Katar'dan herhangi bir şeyhin imzası yer almamıştı. Özellikle 19. yüzyıl başlarında Vehhabilik hareketinin Katar'a kadar uzanması ve İngiltere'nin körfezde Katar'ın stratejik konumundan faydalanmak istemesi, Bahreyn açısından kötü bir gelişmeydi. Bunun dışında, Bahreyn'de bulunan Halife ailesinin 1868'de Katar'a saldırması olayları iyice karıştırmıştır. 1868 Bahreyn-Katar Savaşı'nı fırsat olarak gören İngiltere, Bahreyn'i denizlerde barış antlaşmasını ihlal ettiğini öne sürerek Lewis Pelly önderliğinde donanması ile birlikte bombalayarak cezalandırmıştır. Körfezde yeni bir düzen sağlamak isteyen İngiltere, bu savaştan sonra Bahreyn ve Katar'da kendisine sadık şeyhleri iş başına getirerek 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren körfez siyasetine tamamen hâkim olmayı başarmıştır.

Ajan Lewis Pelly'nin başrolde olduğu 1868 tarihli Katar Antlaşması ile birlikte İngiltere, kendisine yönelik ortaya çıkabilecek birçok sorunun da önüne geçti. 1820 yılında başlatılan denizlerde barış antlaşmasının önemli bir ayağı olan bu antlaşma, körfez ticaretinin devamı konusunda İngiliz tüccarlarına güven verdi. Antlaşma, İngiltere kamuoyunda da memnuniyetle karşılandı ve Lewis Pelly İngiltere hükümeti tarafından övgüler aldı. Lewis Pelly, Katar-Bahreyn arasında yapılan antlaşmadan yaklaşık üç ay sonra 6 Aralık 1868 tarihli mektubunda: "*Bahreyn, Guttur (Katar) ve Abuthabee (Abu Dabi) kıyılarındaki düzenlemeler bozulmadan yürürlükte kaldı. Mükemmel*". Şeklinde ifadeleri ile İngiltere'nin denizlerde uygulamaya çalıştığı politikaya ne denli büyük bir katkı yaptığının farkında olduğunu gösterdi.

Lewis Pelly ile Muhammed bin Sani arasında yapılan antlaşma, yarımada'nın tarihinde önemli bir yer aldı. Antlaşma, Katar'daki Bahreyn gücünün kırılmasında

başlangıç noktası oldu. 1868 anlaşması, İngiltere açısından ilk kez Katar'ın ayrı varlığı ile birlikte yarımada üzerinde Şeyh Muhammed bin Sani'nin otoritesini ve liderliğini tanıdı. 1868 Katar antlaşması ile İngiltere'nin dolaylı da olsa Katar'da Sani ailesinin hükümranlığını başlatması, ileride gündeme gelecek Katar'ın bağımsızlığı sorununu da ortaya çıkardı. Bu antlaşmadan sonra İngiltere, Basra Körfezi'nde kimi politikalarını hayata geçirmeye çalışırken Katar antlaşmasına atıf yaparak işlerini yürüttü. Ancak Osmanlı Devleti, Muhammed bin Sani'nin oğlu Casim bin Sani'yi 1871'de Katar Kaymakamı olarak tayin edip yanına çekerek bu duruma engel olmayı başardı.

Son olarak şu hususa değinmek elzemdir. Muhammed bin Sani'nin 1868 antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nin himayesinde bulunmasına rağmen başka bir devlet tarafından Katar'ın lideri ilan edilmesi, Katar'ın bu tarih itibariyle bağımsız bir devlet olduğu fikrini doğurabilir. Ancak Katar, İngiltere ile yaptığı bu antlaşma ile bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmamıştır. Muhammed bin Sani'nin oğlu Casim bin Sani'nin 1871 tarihli Necid seferi sonrası Osmanlı Devleti'ni Katar'a davet edip bayrağını evine asması buna ilk delildir. Yine bu sefer sonrası Casim bin Sani'nin Katar kaymakamı olarak atanması ve uzun bir süre bu görevi yürütmesi, bu tür tartışmalara son noktayı koymaktadır. Kısaca kâğıt üzerinde kalan bu antlaşma, 1871 yılı itibariyle önemini kaybetmiştir. Sadece İngiltere ile Katar arasında körfezdeki ticareti bağlayan bu antlaşma, karada geçerliliğini koruyamamıştır. İlerleyen yıllarda İngiltere, bu antlaşmayı gündeme getirerek bölgede stratejik hamleler yapmak istemiş, ancak Osmanlı Devleti Casim bin Sani'yi yanına çekerek bu duruma engel olmayı başarmıştır. Ayrıca Muhammed bin Sani'nin oğlu Casim bin Sani'nin İngiltere baskısından kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığınması ve uzun bir süre huzur içinde Osmanlı merkezi hükümetine bağlı hareket etmesi, adadaki Osmanlı hâkimiyetini 1913 yılına kadar devam ettirmiştir.

KAYNAKLAR

1. Arşivler

1.1. The National Archives (TNA)

1.1.1. Foreign Office (FO)

TNA, FO 881/10059X, *A Precies of The Relations of The British Government with The Tribes and Shaikhs of Arabistan*, Superintendent Government Printing, Calcutta 1912.

TNA, FO 78/5108, *Island of Bahrein and The El Katr Coast*, Vol. 4. 1879-1891.

TNA, FO 78/5109, *Island of Bahrein and The El Katr Coast*, Vol. 5. 1892-1894.

TNA, FO 881/7600, *Extracts from The Correspondence Respecting The Limits of Turkish Jurisdiction on the Arabian Coast of The Persian Gulf 1879-1893*, Foreign Office, London 1901.

TNA, FO 881/8843, *Report on The Tribes, Around the Shores of The Persian Gulf by Lieutenant-Colonel Pelly*, 13 Nisan 1863.

TNA, FO 406/9, *Treaty of Peace With Arabian Chiefs*. Printed For The Foreign Office, London 1891.

1.1.2. Cabinet Office (CAB)

CAB 37/74, *British Interests on The Coast of Arabia, Bahrein and El Katar*, 1905.

1.2. The British Library (BL)

1.2.1. India Office Records (IOR)

IOR/R/15/1/183, *Bahrain Affairs*, 6 Mart 1862 - 4 Nisan 1868.

IOR/L/PS/18/B151, *British Interests on The Coast of Arabia, Koweit, Bahrein and El Katr*, 30 Ocak 1905.

IOR/R/15/1/735, *Existing Treaties between The British Government and The Trucial Chief*, 1906.

IOR/L/PS/18/B99, *Nejd Expedition Precis*, Mart 1872.

IOR/R/15/1/740, *Treaties and Undertakings etc in Force between The British Government and The Rulers of Bahrain*, 1820-1914.

1.2.2. Manuscript Collections (MSS)

Mss Eur F126/12, *Commissions of Lieutenant Colonel Lewis Pelly*, 1 Temmuz 1857-17 Temmuz 1882.

Mss Eur F126/40, *Guttur [Qatar] Sovereignty*, 21 Ekim 1871.

Mss Eur F126/38, *Letter Book of Official Letters from Lewis Pelly Chiefly to The Political Department, Bombay*, 24 Kasım 1865-24 Nisan 1869

Mss Eur F126/14, *Manuscript and Printed Copies of Lewis Pelly's Record of Service up to 1875*.

Mss Eur F126/40, *Manuscript Copies of Correspondence between Pelly and The Political Department*, Bombay, 3 Aralık 1864-8 Temmuz 1872.

Mss Eur F126/67, *Material Concerning Papers Presented to Meetings of The Royal Geographical Society by Pelly*, Şubat-Haziran 1864.

2. Yayımlanmış Belgeler

- Lorimer 1915b John Gordon Lorimer, *Gazetteer of The Persian Gulf Oman and Central Arabia*, Volume I, Historical Part I, Superintendent Government Printing, Calcutta.
- Lorimer 1915a John Gordon Lorimer, *Gazetteer of The Persian Gulf Oman and Central Arabia*, Volume I, Historical Part II, Superintendent Government Printing, Calcutta.

3. Kitaplar

- Akyıldız ve Kurşun 2018 Ali Akyıldız, Zekeriya Kurşun, *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Empeyalizmi (Filistin Basra Körfezi-Kızıldeniz-Kuzey Afrika) Diplomatik Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Althani 2012 Mohamed A. J. Althani, *Jassim The Leader Founder of Qatar*, Profile Books Ltd., London.
- Anscombe 1994 Frederick Fallowfield Anscombe, *The Ottoman Gulf and The Creation of Kuwait, Sa'udi Arabia and Qatar, 1871-1914*, Princeton University, New Jersey.
- Armaoğlu 2017 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Azmi 2004 Rafiullah Azmi, *Conflict in The Gulf: British Quest for Domination and Ottoman Response*, Academic Excellence, Delhi.
- Cleveland 2008 William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (çev. Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Gelvin 2019 James L. Gelvin, *Modern Ortadoğu Tarihi 1453-2015*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Hourani 1997 Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, (çev. Yavuz Alogan), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Hurewitz 1957 J.C. Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East A Documentary Record: 1535-1914*, I, D. Van Nostrand Company, London.
- Husain 2023 Faisal H. Husain, *Sultan'ın Nehirleri Osmanlı İmparatorluğu'nda Dicle ve Fırat*, (çev. Bestami S. Bilgiç), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Jennigs 1968 Judith Jennigs, *The Business of Abolishing The British Slave Trade, 1783-1807*, Routledge, London.

İngiltere'nin Basra Körfezi Ajanı Lewis Pelly'nin Katar-Bahreyn Savaşı'ndaki Rolü ve Deniz Barişi Antlaşmaları (1867-1868)

- Kelly 2004 John Barrett Kelly, *Britian and The Persian Gulf 1795-1880*, The Clarendon Press, Oxford.
- Kurşun 2004 Zekeriya Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi: Katar'da Osmanlılar (1871-1916)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kurşun 1998 Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti (Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Morton 2020 Michael Quentin Morton, *Masters of The Pearl A History of The Qatar*, Reaktion Books, London.
- Rahman 2010 Habibur Rahman, *The Emergence of Qatar The Turbulent Years 1627-1916*, Routledge Taylor & Francis Group, London.
- Rogan 2017 Eugene Rogan, *Araplar: Bir Halkın Tarihi*, (çev. Cem Demirkan), Pegasus Yayınları, İstanbul.
- Özel 2021 Taha İsmet Özel, *İngiliz Doğu Hindistan Şirketi*, Vadi Yayınları, İstanbul.
- Tuson 1991 Penelope Tuson, *Records of Qatar Primary Documents 1820-1960*, Archive Editions, Oxford.
- Yurdakul 2020 Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, Kronik Kitap, İstanbul.
- Zahlan 1979 Rosemarie Said Zahlan, *The Creation of Qatar*, Barnes & Noble Books, New York.
- Zahlan 1989 Rosemarie Said Zahlan, *The Making of The Modern Gulf States: Kuwait, Bahrain, Qatar, The United Arab Emirates and Oman*, Unwin Hyman, London.

4. Makaleler

- Aydoğmuşoğlu 2012 Cihat Aydoğmuşoğlu, “Şah Abbas Devrinde (1587-1629) İran'da Ticari Hayat”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 48, s. 365-386.
- Bingöl 2019 Dummar Bingöl, “Katar'da Osmanlı Hâkimiyetine Tarihsel Bir Bakış”, *VAKANÜVİS - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4/1, s. 79-100.
- Broadfoot 2004 William Broadfoot, “Pelly, Sir Lewis (1825–1892), Army and Political Officer in India”, *Dictionary of National Biography*, 44, s. 275-277.
- Çalan 2021 Zeynep Gül Erel Çalan, “Basra Körfezi'nde Osmanlı İmparatorluğu ve Denizaşırı Güçler (1517-1744)” editör Engin Koç, *Türkiye ve Körfez Ülkeleri İlişkileri: Dış Politika, Güvenlik ve Ekonomi*, Paradigma Akademi, s. 1-21.
- Doğan 2018 Soner Doğan, “İran'ın Ortadoğu Siyaseti”, *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER)*, 74, s. 1-39.

- Hut 2011 Davut Hut, “Buharlı Gemiler Çağında Osmanlı Deniz ve Nehiryolu Ulaşımı”, editör Vahdettin Engin ve Ahmet Uçar, *Osmanlı'da Ulaşım*, Çamlıca Basım Yayın, s. 71-103.
- Naki 2022 Emrah Naki, “Basra Körfezi'nde Portekiz Hâkimiyetinin Sonu: Safevî İngiliz İttifakı”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7/2, s. 924-950.
- Öğün ve Başı 2016 Tuncay Öğün, Halit Başı, “Dicle-Fırat'ta Geleneksel Nehir Taşımacılığı ve I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Kullanımı”, *History Studies*. 8/3, s. 83-109.
- Uluerler 2015 Sıtkı Uluerler, “Herat Meselesi ve İran-İngiliz Savaşı'nın (1856-1857) Osmanlı Devleti'ne Etkileri”, *Turkish Studies*, 10/1, s. 803-824.
- Yıldırım 2020 Zafer Yıldırım, “XIX. Yüzyılda Dicle-Fırat Üzerinde Siyaset: Osmanlı-İngiltere Nüfuz Mücadelesi”, *BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20/4, s. 905-930.

5. Tezler

- Aal 1988 İbrahim Ali Abdel Aal, *British Policy Towards Bahrein and Qatar (1871-1914)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Lancaster University.
- Erdoğan 2017 Aysel Erdoğan, *XIX. Yüzyılda İngiltere'nin Türkistan (Orta Asya) Politikası (İngiliz Kaynaklarına Göre)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Türkel 2013 Rifat Türkel, *Vehhabilik ve Arka Planı (Başlangıçtan II. Suud Devleti'ne Kadar)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.

6. Mahkeme Kararları

- International Court of Justice (ICJ). K. 2001/9. (16 Mart 2001).
<https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/87/087-20010316-PRE-01-00-EN.pdf>. Erişim Tarihi: 16.06.2024.

SUMMARY

Britain's entry into the Persian Gulf through the East India Company in the early 19th century changed many balances in the region. The western gulf coast, which had been under the protection of the Ottoman Empire since the 17th century, was seen as a new market and colonial area for England in the 18th and 19th centuries. The decentralization style implemented by the central government of the Ottoman Empire due to its distance from the gulf allowed England to establish comfortable relations with the local sheikhs and tribes in the gulf region in the early 19th century. This form of government adopted by the Ottoman Empire caused local sheikhs to act in accordance

İngiltere'nin Basra Körfezi Ajanı Lewis Pelly'nin Katar-Bahreyn Savaşı'ndaki Rolü ve Deniz Barışı Antlaşmaları (1867-1868)

with their own wishes. In particular, the appointment of the most powerful sheikhs of local families to the management of the cities in the region increased the authority of the tribal sheikhs visavis other states and the Ottoman central administration. Realizing the power of the sheikhs, England had been conducting its regional politics entirely through the sheikhs since the early 19th century. England suffered heavy losses as a result of pirates in the region attacking ships full of cargo going to the East India Company, making it necessary for England to determine a new policy in the gulf. England, which made a smart move in this regard, tried to prevent pirate attacks and strengthen its authority in the region by making an agreement with the sheikhs of other coastal cities, especially the sheikhs of Bahrain, in 1820.

Using pirate attacks as an excuse to move freely along the Gulf coast and establish direct relations with local tribes became one of the milestones on the road to colonialism in the following years. England, which determined the first target as Bahrain, mentioned Bahrain in almost all of the piracy agreements signed in the 19th century. Qatar, on the other hand, seemed to be under Ottoman protection during these periods, but there was no agreement etc. His name was not mentioned in the incident. Bahrain's pressure on Qatar and its assertion of sovereignty over it increased the importance of Qatar for the UK. In addition, Qatar has a commercially suitable coastline; It gradually increased its importance in the axis of England, Iran and the Ottoman Empire. British sailors first began collecting information by mapping Qatar's coastlines in the mid-19th century. During this period, the Ottoman Empire experienced a period of decline resulting from its lagging behind, disrupting its dominance in the gulf regions. In addition, the fact that the Ottoman officials who came to power saw Qatar as an unimportant place and did not know its durability created an environment that allowed the Thani families in Qatar to move very easily. Taking advantage of this usage, Muhammad bin Thani developed in line with England and supported himself to British agents. After the Qatar-Bahrain war in 1868, Mohammed bin Thani, who took over the power on the mainland with the approval of England, raised the flag of rebellion against the Ottoman Empire.

In particular, Lewis Pelly's close interest in Qatar and his use of Sheikh Mohammed bin Thani against the Ottoman Empire made an Ottoman intervention in the region necessary. The re-demonstration of Ottoman power in Qatar with the Nejd expedition led by Baghdad Governor Midhat Pasha in 1871 led Casim bin Thani, the son of the local sheikh Mohammed bin Thani, to seek refuge in the Ottoman Empire in the face of the increasing threat of England on the mainland. With the expedition in 1871, the Ottoman Empire managed to strengthen its dominance in Qatar, Bahrain, Kuwait and the inner regions of the Arabian Peninsula, and continued this superiority until World War I. Qatar, which was de facto removed from Ottoman protection with the agreement signed between England and Qatar in 1913, but could not come into force after the outbreak of the First World War, actually separated from Qatar in 1916, and the last Ottoman garrison also left Qatar. never to come under the protection of the Ottoman Empire again.